Tweede Kamer, IT Defensie

VERSLAG VAN EEN COMMISSIEDEBAT
Concept

De vaste commissie voor Defensie en de vaste commissie voor Digitale Zaken hebben op 27 oktober 2026 overleg gevoerd met de heer Boswijk, staatssecretaris van Defensie, over:

- **de brief van de staatssecretaris van Defensie d.d. 30 september 2026 inzake negende voortgangsrapportage programma Grensverleggende IT (GrIT) (35728, nr. 27);**
- **de brief van de staatssecretaris van Defensie d.d. 30 september 2026 inzake reactie op verzoek commissie over overzicht van IT-infrastructuurprojecten en -programma's (35728, nr. 28);**
- **de brief van de staatssecretaris van Defensie d.d. 29 juni 2026 inzake tweesporenbeleid AI-Decision Support System (36975, nr. 2);**
- **de brief van de staatssecretaris van Defensie d.d. 22 oktober 2026 inzake soevereine cloud SAP (2026Z22813).**

Van dit overleg brengen de commissies bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Defensie,
Huidekooper

De voorzitter van de vaste commissie voor Digitale Zaken,
Dekker

De griffier van de vaste commissie voor Defensie,
De Lange

Voorzitter: Huidekooper
Griffier: Manten

Aanwezig zijn negen leden der Kamer, te weten: Bolhuis, Boon, Dekker, Peter de Groot, Huidekooper, Jagtenberg, Van Lanschot, Nanninga en Zwinkels,

en de heer Boswijk, staatssecretaris van Defensie.

Aanvang 17.00 uur.

De **voorzitter**:
Goedemiddag allemaal. Ik open de vergadering. Aan de orde is het commissiedebat over de IT bij Defensie, van, niet verrassend, de vaste commissie voor Defensie. Welkom aan alle leden die hier vanavond zijn en welkom aan de mensen op de publieke tribune en de mensen die via de livestream meekijken. Uiteraard ook welkom aan de staatssecretaris en zijn team. Wij gaan vandaag in gesprek over de IT bij Defensie.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Daarvoor zijn twee rapporteurs aangesteld door de commissie. Dat zijn mevrouw Zwinkels namens het CDA en mevrouw Jagtenberg namens D66. Zij krijgen vandaag eerst het woord voor het uitbrengen van hun verslag. Daarna geef ik het woord aan de staatssecretaris om daar direct op te reageren. Ik zal bij dat gedeelte geen interrupties toestaan. Daarna gaan we over tot de eerste termijn van de leden. Ik stel voor om daarbij vier minuten spreektijd en vier onderlinge interrupties aan te houden. Dat is akkoord, zie ik. Dan geef ik graag eerst het woord aan mevrouw Zwinkels. Het woord is aan haar.

Mevrouw **Zwinkels** (CDA):
Dank u wel, voorzitter, voor deze gelegenheid. Ik heb een drietal blokjes. Ik zal beginnen met een inleiding op onze werkwijze als rapporteurs. Daarna zal ik stilstaan bij de regie en de governance. Tot slot ga ik in op de voortrekkersrol op digitale soevereiniteit.

Voorzitter. Namens de commissies voor Defensie en Digitale Zaken brengen wij als rapporteurs verslag uit over de voortgang van het groot project GrIT. Juist daarom willen wij vandaag niet alleen horen welke activiteiten zijn uitgevoerd, maar vooral of GrIT als geheel op koers ligt voor 2030. Zorgt GrIT inderdaad van nu tot 2030 voor meer vereenvoudiging en samenwerking in de oude en de nieuwe IT van Defensie? Om die vraag te beantwoorden hebben wij enkele verdiepende gesprekken gevoerd. We spraken met onderzoekers van de Auditdienst Rijk en de Algemene Rekenkamer die betrokken zijn bij GrIT, om meer te horen over hun beeld van de voortgang en om een beeld te krijgen van de plek van GrIT binnen de bredere digitaliseringsopgave van Defensie. En we brachten een werkbezoek aan de JIVC op de Kromhoutkazerne, waar we de mensen ontmoetten die GrIT tot uitvoer brengen. Zij lieten ons met trots de resultaten van hun werk zien, waaronder een demonstratie van de datacenter in a box.

Allereerst doen wij de constatering dat GrIT inmiddels een aantal mooie mijlpalen heeft bereikt. Wij hebben als rapporteurs in de gevoerde gesprekken en tijdens het afgelegde werkbezoek aan de Kromhoutkazerne gehoord en gezien hoe cruciaal GrIT is als fundament voor de Defensie-IT en daarmee voor alle operationele activiteiten. Het gereedkomen van een basisversie van de private cloud en de steeds verdere ontwikkeling van de datacenter in a box voor operationele omstandigheden zijn goede voorbeelden van bereikte mijlpalen in dit cruciale grote project.

Voorzitter. Regie en governance vormen een blijvend aandachtspunt bij het groot project GrIT. GrIT staat niet op zichzelf, maar vormt samen met Foxtrot, Satcom en de multicloudstrategie hét digitale fundament van Defensie. GrIT vormt daarin het digitale fundament waarop oude en nieuwe IT makkelijk aansluiten, aldus de staatssecretaris. Toch blijft onduidelijk hoe de strategische regie over en de afstemming tussen deze projecten wordt gevoerd. En hoe wordt er geborgd dat GrIT, nu de realisatie op stoom komt, daadwerkelijk leidt tot vereenvoudiging en een betere samenwerking tussen de oude en de nieuwe IT van Defensie? Past de complexe governance van GrIT nog bij een Defensieorganisatie die onder grote druk haar operationele gereedheid moet vergroten? Is de GrIT-organisatie voldoende toegerust om die opgave waar te maken? Is er sturing op GrIT vanuit de Defensietop ingeregeld en, zo ja, hoe is daarin de regieverdeling met het JIVC?

De staatssecretaris noemde de afgelopen periode een lakmoesproef voor de samenwerking met hoofdaannemer Kyndryl. Wij vragen hem helder uiteen te zetten hoe

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

die proef is uitgepakt, welke verbeteringen structureel zijn geborgd en welke aandachtspunten nog openstaan. Waar liggen binnen GrIT de afhankelijkheden van buitenlandse IT-partners? En kan Defensie met GrIT doorgaan zonder hoofdaannemer Kyndryl? Zo ja, hoe is dat organisatorisch, technisch en contractueel geborgd?

Tot slot de voortrekkersrol op digitale soevereiniteit. Wij zien dat Defensie met het Private Cloud Platform waardevolle ervaring opdoet met digitale soevereiniteit, cybersecurity en het beperken van leveranciersafhankelijkheid. We zien dat Defensie binnen het Rijk een voorloper is in het bouwen aan een digitaal soevereine IT-infrastructuur. Hoe zorgt de staatssecretaris ervoor dat het kabinet en de rest van de Rijksoverheid van deze praktijk leren?

Voorzitter. GrIT is te belangrijk om alleen op losse resultaten te sturen. Leidt GrIT aantoonbaar en tijdig tot de vereenvoudiging, samenwerking en operationele ondersteuning die Defensie in 2030 nodig heeft? De Kamer heeft een samenhangend, openbaar en toetsbaar beeld nodig van doelen, planning, kosten, risico's, governance en afhankelijkheden. We vragen de staatssecretaris daarom om de genoemde informatie in de volgende voortgangsrapportage overzichtelijk bijeen te brengen en de Auditdienst Rijk dit totaalbeeld te laten toetsen.

De **voorzitter**:
Dank u wel, mevrouw Zwinkels. Mevrouw Jagtenberg.

Mevrouw **Jagtenberg** (D66):
Dank, voorzitter. Ik heb ook een aantal blokjes: de voortgangsrapportage, doelbereik en resultaten, financiën en het risicomanagement.

Voorzitter. GrIT is de afgelopen jaren veranderd van een programma waaraan binnen Defensie flink getrokken moest worden, in een programma dat van cruciaal belang is voor de operationele gereedheid van de krijgsmacht. Sinds 2022 is de prioriteit van hoofdtaak 2 verschoven naar hoofdtaak 1, waarbij GrIT de basis vormt voor de gehele digitale transformatie van Defensie en daarmee een randvoorwaarde is voor hoofdtaak 1. Zonder IT komt alles tot stilstand.

Uit de voortgangsrapportage en de gesprekken halen we dat er sinds de veranderde scope ook veel is veranderd in het management. Er wordt meer met proofs of concept gewerkt, meer met agile iteraties en meer met betere communicatie. Er is daadwerkelijk veel verbeterd. De negende voortgangsrapportage geeft echter nog onvoldoende antwoord op de vraag of GrIT als geheel op koers ligt. Hierin kwamen onze analyses van de voortgangsrapportages overeen met de aandachtspunten die de Auditdienst Rijk en de Algemene Rekenkamer ons meegaven.

Voldoende deskundig personeel is hierbij onmisbaar. De voortgangsrapportage stelt dat de capaciteit vooralsnog op orde is, terwijl de Auditdienst Rijk eerder knelpunten signaleerde. Hoe heeft Defensie de kanttekeningen van de ADR over personeel opgevolgd? Zijn de aandachtspunten, waaronder de functiecontinuïteit voor IT-personeel, inmiddels opgelost?

Voorzitter. Dan kom ik bij doelbereik. Bij de wijziging in scope van hoofdtaak 2 naar hoofdtaak 1 is de prioriteit binnen GrIT ook veranderd. Van de drie pijlers — dat zijn,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

één, de modules ontplooid, twee, de IT-infrastructuur en private cloud platform, en drie, bureau-applicaties — staat pijler 3 nu on hold. Wat betekent dit voor de macroplanning, voor het totaalbudget en voor de haalbaarheid van GrIT?

De Kamer ziet afzonderlijke resultaten en de status van een aantal blokken, maar mist het totaalbeeld: waar werkt het programma precies naartoe, welke resultaten moeten wanneer worden gehaald, welke producten moeten wanneer worden opgeleverd, hoe hangen die producten onderling samen en wat is er nodig om die eindstreep te halen?

Van de 43 blokken zijn er bovendien slechts 31 zichtbaar in het overzicht in de laatste voortgangsrapportage. Kan de staatssecretaris verklaren waarom de overige blokken ontbreken? Kan hij toezeggen dat de volgende voortgangsrapportage start met een kort en bondig overzicht van de doelen van GrIT en wat ervoor nodig is om die doelen te bereiken, waaronder bijvoorbeeld een overzicht van de doelen en de status van de 43 blokken, een overzicht in de tijd van de afzonderlijke releases en modules en een indicatie van de ordegrootte van de kosten per blok? Wat is er volgens de staatssecretaris nog nodig om de eindstreep van 2030 te bereiken? Wij vragen dus om een actuele macroplanning, zodat de Kamer de haalbaarheid en het realisatievermogen van GrIT daadwerkelijk kan beoordelen, en vragen om deze uitgebreidere rapportage door de Auditdienst Rijk te laten toetsen.

In de voortgangsrapportage lazen wij dat de macroplanning ook nog wordt beïnvloed door nieuwe NAVO-interoperabiliteitseisen. Hoe groot zijn die gevolgen? De druk om snel te leveren mag bovendien niet ten koste gaan van bruikbaarheid en kwaliteit. Hoe zorgt GrIT er bij een versnelde oplevering voor dat IT-producten blijven aansluiten op de functionele behoeften van de eindgebruikers? Welk afwegingskader gebruikt Defensie daarbij?

Voorzitter. Dan de financiën. De kosten van dit programma stijgen voortdurend, maar een begrijpelijke uitleg daarvan missen we. De Kamer krijgt met de voortgangsrapportages geen zicht op hoe deze posten zich tot de gehele begroting verhouden of waar extra kosten toe leiden. Het budget is in vijf jaar gestegen van ongeveer 3 miljard euro naar bijna 4 miljard euro. Alleen al in deze voortgangsrapportage komt daar 110 miljoen euro bij binnen een halfjaar. Kan de staatssecretaris in gewone, niet-technische taal uitleggen hoe deze totale stijging is ontstaan en waarom bijvoorbeeld een herijkte begroting in deze voortgangsrapportage tot ruim 57 miljoen euro extra uitgaven leidt? Welke concrete resultaten zijn met deze extra middelen bereikt? Wij vragen hem voortaan zo veel mogelijk openbaar en duidelijk navolgbaar uiteen te zetten waardoor het projectbudget is veranderd.

Voorzitter. De Kamer moet haar controlerende taak kunnen uitvoeren. Sinds januari 2026 staat de toelichting op de hoofdrisico's in een vertrouwelijke bijlage. Dat betekent dat de Kamer met de staatssecretaris geen gesprek kan voeren over de kans, de impact en mitigerende maatregelen van de hoofdrisico's van GrIT. Kan de staatssecretaris aangeven hoe hij met de Kamer een inhoudelijk gesprek wil voeren over het risicomanagement en de risicobeheersing van GrIT?

Tot slot, voorzitter. Als rapporteurs zien we wel echt een hoop verbeteringen. Tegelijkertijd hebben we ook nog een hoop vragen. We kijken uit naar de beantwoording van de staatssecretaris.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
Hartelijk dank, mevrouw Jagtenberg. Dank aan u beiden, ook aan mevrouw Zwinkels, want u brengt het verslag uit namens de hele commissie, dus dank daarvoor. Dan kom ik bij de staatssecretaris voor zijn reactie op dit verslag en op de daarin gestelde vragen. Ik geef u graag het woord.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Dank u wel, voorzitter. Allereerst dank aan de rapporteurs, mevrouw Zwinkels en mevrouw Jagtenberg. Kamerleden doen, denk ik, ontzettend belangrijk werk als ze zich namens de commissie net even iets meer inbijten in bepaalde technische onderwerpen. GrIT is er daar een van. Ik herinner mij dat ik ergens, vier of vijf jaar geleden, deze zelfde rol heb vervuld, op hetzelfde thema. Toen stond GrIT er vooral om bekend dat deadlines niet gehaald werden en er veel vertraging en weinig vooruitgang was. Gelukkig hoor ik de rapporteurs inderdaad ook zeggen dat er wel veel vooruitgang in zit en dat er ook al veel producten zijn geleverd. Onze verwachting is ook dat als we deze snelheid aanhouden — daar kom ik zo meteen nog wel verder op terug als ik het over de inhoud heb — we dan ook de deadlines gaan halen die we ons gesteld hebben, ondanks dat, zoals ook blijkt uit het aantal deelnemers aan dit debat, we in een wereld leven waarin IT steeds belangrijker gaat worden, nog veel belangrijker dan op het moment dat wij met GrIT begonnen.

Daarom wil ik dit moment even gebruiken om toch ook wel een aantal mensen vanuit onze organisatie te bedanken die zich hier de afgelopen jaren voor hebben ingezet, ook op momenten dat niet iedereen inzag hoe belangrijk GrIT en alles wat daaromheen hangt, is voor de man en de vrouw die ons land uiteindelijk veilig moeten houden. Dat is, denk ik, in het bijzonder de man links van mij, de PCDS, die mij niet alleen briefjes stuurt om duidelijk te maken dat ik het korter moet houden maar die zich er ook voor heeft ingezet dat die versnelling er ook daadwerkelijk in zit. Nogmaals dank aan de rapporteurs, ook voor de gesprekken die ze hierover met onze mensen hebben gevoerd.

Voorzitter. Dan ga ik beginnen met de beantwoording. Ik zal puntsgewijs ingaan op de vragen en de opmerkingen die u heeft geformuleerd. Ik wil daarbij niet alleen de voortgang rapporteren, maar ook de nodige context bieden om uw vragen volledig te kunnen beantwoorden. Graag refereer ik ook aan het werkbezoek van de rapporteurs. Ook wil ik bij dezen nogmaals het volgende aanbod doen; ik weet dat een enkeling van u het ook al heeft gedaan. Alle mogelijkheden zijn er om een werkbezoek, individueel of voor de Kamercommissie, te faciliteren op dit specifieke thema. Ik doe hiervoor de man rechts van mij, onze CIO, in de aanbieding, die overigens ook genomineerd is als CIO van het jaar. Zorg dus dat je erbij bent. Hij kan u meenemen in waar we mee bezig zijn, omdat het soms heel technisch kan zijn, eerlijk gezegd net zo goed voor mij. Als je het dan even ziet, de mensen spreekt en mee kan kijken, wordt er heel veel helder en zie je eigenlijk dat wij hier best wel wat vooruitgang op aan het boeken zijn. Dat aanbod staat dus en maak daar ook gewoon gebruik van.

Ik wil allereerst beginnen met de strategische inzetbaarheid van GrIT. U vroeg mij als eerste of GrIT inderdaad zorgt voor meer vereenvoudiging en samenwerking tussen de oude en de nieuwe IT van Defensie. Daar kan mijn antwoord kort op zijn: dat antwoord is ja. Zo is het beschikbaar maken van een virtuele server voor de private cloud inmiddels geautomatiseerd. Waar dit voorheen handmatig gebeurde, er heel veel

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

mensen mee bezig waren en het direct impact had op de operationele inzetbaarheid, is het nu geautomatiseerd en kan het in een paar uur worden gerealiseerd. Het kan nu gewoon een stuk sneller. Het antwoord op de vraag is dus: ja, dat is zeker het geval. We plukken daar nu al de vruchten van.

Dan de regie en governance. U stelt de vraag hoe de sturing van GrIT is geregeld en wat de regieverdeling tussen de Defensietop, het JIVC en de andere cruciale projectgroepen is. De sturing op GrIT is verankerd op de hoogste bestuurslagen van Defensie. Ik noemde net al even de rol van de PCDS. We hebben de besluitvorming ook zo ingericht dat de beleidsmatige koers en de praktische uitvoering daardoor direct met elkaar verbonden zijn. In normalemensentaal: het gaat erom dat ook de militair die er uiteindelijk mee moet gaan werken meteen is aangehaakt en dat we ook meteen de operationele voordelen van het programma GrIT zien.

GrIT staat ook niet op zichzelf. Het is echt de ruggengraat voor de hele IT. Daaraan zitten gekoppeld onder andere het programma Foxtrot, natuurlijk ook Satcom en mogelijk wat er in de toekomst nog veel meer bij gaat komen. Om de regie op deze samenhang te bewaken, speelt de PCDS dus een sleutelrol. Hij vormt de onmisbare verbinding tussen enerzijds de strategische koers van de Defensietop en tegelijkertijd de technische realisatie van het JIVC. Dankzij deze verankering en de actieve sturing van de PCDS hebben we ook de programmafocus meer kunnen richten op de behoefte van hoofdtaak 1. Dat heeft ook impact op de blokken die net werden genoemd. Daar kom ik zo meteen nog even op terug.

Inderdaad, u maakte ook de opmerking over de samenwerking met hoofdaannemer Kyndryl; u refereerde ook aan een eerder debat. U vroeg mij hoe de lakmoesproef met de hoofdaannemer heeft uitgepakt, welke verbeteringen er structureel zijn geborgd en hoe we afhankelijkheden van buitenlandse partijen beperken. De samenwerking met Kyndryl is door een gezamenlijk verbeterplan, waaronder een driewekelijkse sprint en een gezamenlijk change team, geprofessionaliseerd. Dit heeft onder andere direct geleid tot de eerste succesvolle oplevering van de private cloud.

Wat betreft de continuïteit en de onafhankelijkheid bouwen we actief aan onze eigen regie en zorgen we er ook steeds meer voor dat de benodigde expertise in eigen huis komt. Op dit moment wordt ongeveer 60% van het beheer uitgevoerd door Defensiepersoneel. Het doel is dat ook steeds verder te verhogen. Hoewel de ontwikkeling en de bouw momenteel nog afhankelijk zijn van specifieke expertise van Kyndryl zijn onze contracten zo ingericht dat we dit per fase kritisch gaan evalueren en dat we gaan kijken wat we zelf meer kunnen doen en hoe we die afhankelijkheden meer kunnen afbouwen en veel meer kunnen borgen. Dat waarborgt uiteindelijk ook de overstap naar zelfstandig beheer, zodat het zowel technisch als organisatorisch is geborgd.

Tot slot was er de vraag over het delen van de lessen met de rest van de Rijksoverheid. Wat we nu doen, is wel echt specifiek op Defensieterrein gemaakt. Ik denk dat onze uitdagingen nog even iets complexer zijn dan bij sommige andere ministeries, maar we doen het wel zo dat de lessen uiteindelijk gekopieerd kunnen worden naar de andere ministeries. Ik heb vrij recent ook collega-staatssecretaris Van der Burg, die natuurlijk bezig is met de efficiënte overheid, aangeboden om de lessen die wij leren ook rijksbreed te implementeren. Het contact met de staatssecretaris Digitalisering is op dit

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

onderwerp ook zeer nauw. Daar kijken ze ook actief met ons mee.

Dan de overgang van oud naar nieuw. U vroeg hoe we de verbinding tussen de huidige IT en een nieuwe GrIT-omgeving waarborgen en hoe we voorkomen dat de nieuwe systemen als losse elementen komen te staan. Dat doen we door de mensen die de huidige IT draaiend houden ook direct te betrekken bij de ontwikkelingen van de nieuwe IT. Enerzijds is dat slim, maar dat is natuurlijk ook gewoon omdat je beperkt mensen hebt. Die expertise is natuurlijk schaars in Nederland. Het is dus ook een stukje efficiëntie. Maar daarbij borgen we ook automatisch die overgang tussen het oude en het nieuwe. Het is natuurlijk ook een kwestie van fade in, fade out. Het is niet zo dat je een knop omschakelt en je meteen over bent; dat gaat per module. Met vier gezamenlijke werkgroepen en zorgvuldige overdracht naar het JIVC borgen we ook de kennis. In de nieuwe beheersorganisaties wordt een mix van expertise uit zowel de oude als de nieuwe IT continu samengebracht.

Daarnaast brachten de rapporteurs de kritische kanttekening van de ADR over de persoonlijke capaciteit in beeld. Ik wil nogmaals, zoals we dat ook al direct toen het rapport werd gepubliceerd hebben gedaan, benadrukken dat we de opmerkingen van de ADR zeer serieus nemen en dat we nu ook al hebben gekeken hoe we die lessen kunnen meenemen. Deze extra inzet van mensen is belangrijk om de digitale transformatie te dragen. We moeten daarom niet alleen nieuwe systemen bouwen, maar we moeten tegelijkertijd zorgen dat de huidige systemen waar nu mee wordt gewerkt blijven opereren. Het is dus ook gewoon operationeel zeer nodig.

Het bewijs dat deze versterking en deze aanpak werken, zien we terug in recente mijlpalen, zoals de eerste stabiele oplevering van het Private Cloud Platform en de stappen waar u ook zelf al even aan refereerde, namelijk het datacenter in a box. Dat zijn, denk ik, de meest concrete bewijzen dat we de regie op deze technologie steeds meer naar ons toe trekken. Zoals ik al zei, wordt op dit moment 60% van het beheer door Defensiepersoneel zelf gedaan. Wij zullen er alles aan doen om dit percentage zo snel als mogelijk te doen toenemen.

Een rapporteur maakte ook nog een opmerking over de efficiëntie. U merkte op dat de planning in de rapportage afwijkt van de verwachtingen, met name over de zichtbaarheid van de blokken en over de herleidbaarheid. De verklaring daarvoor is dat wij gedurende GrIT natuurlijk een drastische verandering van de geopolitieke situatie hebben doorgemaakt, waarbij de focus uiteindelijk meer is verschoven naar hoofdtaak 1 en daardoor ook de prioritering in de blokken anders is geworden dan we destijds voor ogen hadden. Ook werken we meer in modules of onderdelen van modules. Daardoor hebben we nu dus meerdere blokken. In de rapportage wordt gerefereerd aan 31 blokken die op dit moment in uitvoering zijn. Wij zullen in de volgende rapportage inderdaad kijken of we nóg iets duidelijker kunnen rapporteren waarom het ene blok wel wordt meegenomen en de andere blokken niet, zodat u daar een betere context bij heeft. Dat is in ieder geval de context die ik nu kan geven, dus dat het vooral te maken heeft met de verschuiving van hoofdtaken.

U vroeg verder hoe GrIT bij de versnelde oplevering van IT-producten ervoor zorgt dat we blijven aansluiten bij de functionele behoeften van de eindgebruikers en welke afweegkader Defensie daarbij gebruikt. Bij de versnelde oplevering verliezen we de bereikbaarheid en kwaliteit niet uit het oog. De behoeften van de gebruikers vertalen we

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

in concrete eisen en een technisch ontwerp. De opgeleverde producten toetsen we met verschillende acceptatietesten, waaronder testen in de praktijk en ook testen in de hele keten om te zien: waar we nu mee bezig zijn, werkt dat ook, is dat ook wat we wilden? Dat wordt doorlopend gedaan. Het afweegkader bestaat uit de oorspronkelijke eisen en wensen, de resultaten van de acceptatietest en de beoordeling door de mensen in de praktijk. Op basis daarvan bepalen we in hoeverre een product voldoet, bruikbaar is en aansluit bij de behoeften van de eindgebruiker. Zo borgen we ook dat een snelle oplevering niet ten koste gaat van de kwaliteit. Waar verdere verbetering nodig is pakken we dit ook gelijk op, samen met de gebruikers, ook na de ingebruikname. IT is immers nooit klaar, zeker ook als je ziet hoe snel de ontwikkelingen op dit moment gaan.

Vervolgens vroeg u wat de gevolgen zijn van de nieuwe NAVO-interoperabiliteitseisen. Deze eisen hebben inderdaad invloed op de software voor de modules ontplooid. Deze eisen worden door de NAVO via een duidelijk groeipad aangegeven. Het implementeren ervan is een noodzakelijke en ook onvermijdelijke ontwikkeling voor Defensie. Dat staat helemaal los van GrIT. We hebben meerdere bondgenoten, die allemaal met andere apparatuur werken. We zijn doorlopend aan het kijken hoe we ervoor kunnen zorgen dat onze spullen op elkaar aansluiten. Dat houdt heel praktisch in dat als we bijvoorbeeld radio's aanschaffen, we dit afstemmen met de landen waarmee we oefenen. Daardoor kan het Korps Mariniers heel goed communiceren met het Britse Korps Mariniers en weer minder met de Landmacht. Dat zijn dingen waar we praktisch tegen aanlopen. Dat staat even los hiervan, maar aan deze verbetering wordt doorlopend gewerkt.

Dan financiën. U vroeg om een uitleg over de stijging van die kosten. Dan ging het over die 57 miljoen. Dat is een gevolg van een voortdurende ontwikkeling en aanscherping van de extra eisen. Ik denk dat u het allemaal met mij eens bent dat toen ik rapporteur was, vier jaar geleden, we in een heel andere wereld leefden. Toen was van AI totaal nog geen sprake. Tenminste, er werd wel over gesproken, maar dan in wetenschappelijke bubbels en nog niet in de praktijk. Dat is nu echt anders en dat heeft natuurlijk ook effect op de veiligheid. Vorige week of de week ervoor hebben we immers gezien dat met behulp van AI lekken kunnen worden ontdekt. Daartoe hebben we ons ook weer te verhouden. Dat is een factor. Verder is het programma langer in ontwikkeling, heeft het een langere looptijd en zijn er eisen bij gekomen om de veiligheid aan te scherpen. Dat zijn allemaal oorzaken die bijdragen aan deze kostenstijging. Dat geldt specifiek voor Protected Core Networking, het extra beveiligde netwerk van Defensie.

Tot slot het risicomanagement. De rapporteurs vroegen om een overzichtelijk totaalbeeld van doelen, planning, kosten, risico's en governance. Ook vroegen ze om de ADR dit beeld te laten toetsen. Wat transparantie tegenover de Kamer betreft: ik heb toegezegd dat we in een volgende voortgangsrapportage een macroplanning zullen opleveren. In die planning zullen we werken met buffers zodat de impact van grote risico's ook inzichtelijk wordt. We zullen in de voortgangsrapportage met een toetsbaar beeld komen met duidelijke doelen en een planning, want we begrijpen dat dit voor de vaste Kamercommissie essentieel is om haar controlerende taak te kunnen vervullen. Omdat de details over digitale infrastructuur en specifieke risico's vaak vertrouwelijk van aard zijn, zullen we maximale transparantie betrachten. Ik moet echter wel zo eerlijk zijn om te zeggen dat we op dit specifieke thema de risico's zien als we het heel transparant doen. We zullen dus moeten vasthouden aan een onderscheid tussen een openbaar gedeelte en een vertrouwelijk gedeelte met meer verdieping en gevoelige details.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Nogmaals, mocht daaraan behoefte zijn, dan ben ik altijd bereid om u bij te praten of een werkbezoek te organiseren. Dat kan ook los van rapportages. Dat kan op het moment dat u het beste uitkomt. Dan kunnen we u meenemen in de dagdagelijkse dilemma's waarvoor we staan. Conform de uitgangspuntennotitie van het groot project GrIT onderzoekt de ADR jaarlijks de voortgangsrapportage, waarbij onder meer aandacht wordt besteed aan de doelen, planning, kosten, risico's en governance. De ADR zal hier dus ook doorlopend naar kijken. Dat is, los van uw controlerende taak, voor ons een extra incentive om continu verbetering te laten zien, net zoals we het afgelopen jaar verbetering hebben laten zien. Richting 2030, waar u mee begon, willen we er alles aan doen om dit tempo vast te houden, zodat we 2030 uiteindelijk ook zullen halen.

Dat was 'm.

De **voorzitter**:
Ik dank de staatssecretaris voor de beantwoording. Zoals te doen gebruikelijk vraag ik de rapporteurs of zij hierop nog een korte reactie wensen te geven.

Mevrouw **Zwinkels** (CDA):
Dank, voorzitter, heel kort. Veel dank aan de staatssecretaris voor deze toelichting op het werk dat wij hebben verricht. Ik denk dat ik namens ons beiden kan zeggen dat wij heel erg uitkijken naar de volgende voortgangsrapportage om te zien hoe onze aanbevelingen en onderzoeksbevindingen zijn verwerkt voor de toekomst richting 2030. Daar kijken wij graag nog een keer in mee. Nogmaals dank ook aan de collega's voor de gelegenheid om dit werk te doen. Ik hoop dat het extra inzicht heeft geboden, vooruitlopend op het debat dat u verder gaat voeren.

De **voorzitter**:
Dank, mevrouw Zwinkels en uiteraard ook mevrouw Jagtenberg. Dan gaan we over naar de eerste termijn van de Kamer. Daarvoor wordt even geschoven met de stoelen. Als u op uw plek zit, geef ik u graag het woord, mevrouw Jagtenberg. Het woord is aan u.

Mevrouw **Jagtenberg** (D66):
Dank, voorzitter. "Hello, world!": dat kleine stukje tekst is bekende taal voor iedere programmeur. Wanneer "Hello, world!" op je scherm verschijnt, dan weet je dat je code onder de door jou bepaalde voorwaarden, goed werkt. Een ogenschijnlijk simpel stukje tekst, dat tegelijkertijd laat zien hoe groot de kracht van IT kan zijn: verbinden waar nodig met de hele wereld. Het fundament onder een moderne krijgsmacht.

Voorzitter. Als rapporteur kreeg ik een kijkje achter de schermen bij GrIT, en dat was eigenlijk best wel tof. Want zo werd tastbaar hoe essentieel IT is bij Defensie en ook hoe hard Defensie al op weg is om digitaal autonoom te worden. Daar mag de rest van de overheid best een voorbeeld aan nemen. Is de staatssecretaris bereid om samen met de staatssecretaris van Digitale Economie en Soevereiniteit op te lopen om deze best practices van Defensie rijksbreed uit te rollen?

Voorzitter. Afgelopen weken werd ook weer duidelijk waarom het zo belangrijk is om strategisch autonoom te zijn. De regering Trump heeft samen met Musk de toegang tot Starlink voor Oekraïne beperkt, met alle gevolgen van dien. Een week later dreigen ze met verwoestende tegenmaatregelen als SpaceX van Europa niet vrij baan krijgt. Europese veiligheid enkel onder de voorwaarden van Trump en zijn big tech: ik dacht

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

het niet. Huidige afhankelijkheden hebben al impact op onze slagkracht. Met de CLOUD Act bijvoorbeeld kan de VS bij GrIT toegang tot essentiële updates van het bedrijf Kyndryl weren. Hetzelfde risico dreigt voor de subsoevereine cloud, die door Amerikaanse aandeelhouders en belangen onder Amerikaanse sanctiewetgeving valt. Hoelang kan Defensie deze capaciteiten draaiende houden zonder updates? En welke impact heeft dit op missiekritische capaciteiten?

Voorzitter. Wie "Hello, world!" niet zelf schrijft, laat dus anderen bepalen of er wat op het scherm komt. Laten we doorpakken op de positieve weg die Defensie is ingeslagen om digitaal autonoom te zijn. De afgelopen tijd heb ik veel Nederlandse industrie gesproken, grote bedrijven, maar ook mkb en start-ups, en die hebben zo ontzettend veel te bieden, vaak technisch al een stuk vernuftiger dan big tech. Of het nu gaat om het aanjagen van digitale autonomie, of het opschalen van innovaties zoals voor fotonische chips of kwantumtechnologie: de sleutel is samenwerking. Eerdere voorbeelden van publiek-private samenwerking laten zien hoever wij als klein landje kunnen komen als we strategisch samenwerken. Kan de staatssecretaris toezeggen een strategische publiek-private samenwerking rondom IT op te zetten?

Voorzitter. Dan nog even mijn favoriete domein: de ruimte. Het is inmiddels dagelijkse realiteit dat Chinese of Russische satellieten een bedreiging vormen voor Europese satellieten, door een ramkoers in te zetten, zenders te verstoren en onze communicatie af te luisteren. Ik vraag aan de staatssecretaris hoe wij onze capaciteiten beschermen en welke niet-kinetische tegenmaatregelen hij op Europees niveau gaat initiëren.

Voorzitter. Als het gaat om het militair gebruik van AI moeten we extra waakzaam zijn dat we wezenlijke mensencontrole behouden. Slagkracht en verantwoord gebruik gaan hand in hand: responsible by design. Hoe waarborgt de staatssecretaris dat ethische en juridische kaders voor militair gebruik van AI van begin af aan zijn verankerd in de ontwikkeling? En welke stappen voor nationale wet- en regelgeving worden er gezet?

Voorzitter, tot slot. Ik begon met "Hello, world!": dat kleine tevreden moment waarop je weet dat je code werkt. Dat is waar dit debat eigenlijk om draait: om IT die werkt, en een krijgsmacht die daar zelf de voorwaarden voor bepaalt, zonder afhankelijk te zijn van de grillen van een Trump of big tech. Dus laten we doorpakken en onder onze voorwaarden vaker een "Hello, world!" laten verschijnen.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank, mevrouw Jagtenberg, en keurig binnen de tijd, zeg ik er nog even bij. Dan kom ik bij de volgende spreker, de heer Dekker namens Forum voor Democratie.

De heer **Dekker** (FVD):
Dank u wel, voorzitter. Binnen de commissie voor Digitale Zaken, die ik voorzit, is de digitalisering van de overheid een hoofdonderwerp. Hierbij gaat het doorlopend over dezelfde onderwerpen: digitale soevereiniteit, afhankelijkheid van buitenlandse techbedrijven, privacy, het gebruik van persoonsgegevens en de risico's en kansen van kunstmatige intelligentie. Als ik met die blik kijk naar alle digitale ontwikkelingen binnen Defensie, dan vraag ik me toch af hoe die twee werelden zich eigenlijk tot elkaar verhouden. Defensie is op dit moment in hoog tempo aan het digitaliseren, net als veel

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

andere delen van de Rijksoverheid, maar Defensie heeft daarbij ook een uitzonderingspositie gekregen, vanwege haar bijzondere taken en vanwege de huidige geopolitieke omstandigheden.

Voorzitter. Waar ik voor wil waken, is dat Defensie in die uitzonderingspositie allemaal nieuwe systemen gaat ontwikkelen of zich nieuwe bevoegdheden gaat toe-eigenen, zonder dezelfde zorgvuldigheid te betrachten die we wel van de rest van de overheid eisen. Laten we het cloudbeleid als voorbeeld nemen. Afgelopen juli kwam het kabinet met nieuwe regels voor het gebruik van clouddiensten door de overheid. Hierin is Defensie expliciet uitgezonderd. Nu lezen we dat Defensie met SAP een eigen soevereine cloud gaat ontwikkelen en, nog interessanter, dat deze constructie mogelijk ook door andere ministeries gebruikt kan worden. Dan dringt zich bij mij de vraag op hoe die ontwikkeling zich verhoudt tot het rijksbrede cloudbeleid. Is de gekozen aanpak wel getoetst aan de uitgangspunten van het bestaande beleid? En welk kader geldt wanneer andere ministeries een vergelijkbare voorziening afnemen?

Een tweede belangrijke punt voor ons is de bescherming van persoonsgegevens. We kregen onlangs de Wet op de defensiegereedheid toegestuurd. Daarin staan nieuwe grondslagen voor het verzamelen en verwerken van persoonsgegevens door Defensie. Die bevoegdheden reiken behoorlijk ver, tot aan het registreren van politiek opvattingen en seksuele gerichtheid. Dat raakt aan fundamentele vragen. Welke informatie over mensen mag een overheid verzamelen en voor welk doel? En wie krijgt toegang tot die data? Hoe toetsen we wat noodzakelijk en proportioneel is? En is er wel voldoende toezichtscapaciteit? Dat vraag ik niet zomaar. De eigen functionaris gegevensbescherming van Defensie heeft recent nog gewezen op de noodzaak om de privacyorganisatie te verbeteren. Defensie heeft verbeteringen toegezegd, maar hoe staat het daar nu mee?

Vorige maand nog waarschuwde de Commissie van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten dat de ontwikkeling en toepassing van AI bij de diensten sneller verloopt dan de invoering van de nodige waarborgen. Dat soort ontwikkelingen baren mij zorgen. Mijn zorg is dat we binnen de rijksoverheid verschillende digitaliseringstrajecten zien ontstaan met verschillende regels, uitzonderingen en verantwoordelijkheden. Daarom zou ik de staatssecretaris willen vragen hoe de uitzonderingspositie van Defensie zich verhoudt tot de kaders die we elders met elkaar hebben afgesproken? Hoe wordt getoetst dat Defensie niet haaks gaat staan op staand beleid? Hoe zorgen we voor samenhang met andere departementen? Ziet de staatssecretaris het risico dat de digitale ontwikkelingen en bevoegdheden onder militaire druk sneller kunnen gaan dan zorgvuldig is? Herkent hij het belang van de noodzakelijke waarborgen voor bijvoorbeeld privacy in de omgang met persoonsgegevens? Het lijkt mij wijsheid dat we de zorgvuldigheid niet ondergeschikt maken aan de wens van snelle vooruitgang. Ik ben erg benieuwd naar het perspectief van de staatssecretaris.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Ik dank de heer Dekker. Dan kom ik bij de heer Boon namens de PVV.

De heer **Boon** (PVV):
Voorzitter, dank u wel. In het vorige debat sprak ik de inmiddels beroemde zin: de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

volgende oorlog zal beginnen met een paar toetsaanslagen vanachter een scherm. Daar wil ik vandaag aan toevoegen: de volgende oorlog zal ook gewonnen worden met een paar toetsaanslagen vanachter een scherm. Daarom moeten wij als Nederland ook in het digitale domein gaan heersen, net zoals wij in de Gouden Eeuw over de wereldzeeën heersten.

Voorzitter. Toen ik bij het tweede peloton van het 40ste Pantserinfanteriebataljon diende, hadden we in het veld op pelotonsniveau eigenlijk alleen portofoons en één radio. Die radio werd gehaat. Dat ding was enorm groot en loeizwaar, en moest in een rugzak worden meegesjouwd. De reservebatterijen kwamen daar ook nog eens bij. Het privilege om dat ding mee te sjouwen, was weggelegd voor de Romeogroep. Gelukkig zat ik altijd in een aanvalsgroep, voor de kenners de Alfa of de Bravo. Vandaag de dag is dat totaal anders. Onze militairen zijn voor heel veel dingen afhankelijk van digitale systemen, maar dan moeten die wel werken en vooral veilig zijn. Toch waarschuwt de Rekenkamer ons al jaren dat het IT-beheer bij Defensie niet op orde is. Wanneer wordt dat eindelijk opgelost?

Voorzitter. De PVV vindt dat onze militairen de beste middelen moeten krijgen. De constante Amerika- en Israëlhaat van dit kabinet en de linkse oppositie mag er niet toe leiden dat onze militairen met minder goede middelen moeten werken en daardoor gevaar lopen. De discussie over Pantalir is er daar één van. Dit kabinet wil daarvoor een Europees alternatief, maar is dat dan automatisch betrouwbaarder? Nee, want we zien nu al meerdere Europese defensieprojecten mislukken, zoals bij het gezamenlijke Frans-Duitse gevechtsvliegtuig FCAS en bij Eurodrone. Bij dat gevechtsvliegtuig konden ze het niet eens worden over welk land de baas mag spelen en welke technologie ze onderling wilden delen. Achteraf was dit helemaal niet nodig, omdat er al een goed en betrouwbaar gevechtsvliegtuig te koop is: de F-35. De PVV zegt daarom: kies de beste en meest betrouwbare software en producten van onze bondgenoten. Ga geen politieke spelletjes spelen over de rug van onze militairen.

Voorzitter. Ook als onze netwerken platliggen of de stroom uitvalt, moeten onze militairen hun werk kunnen blijven doen. We kunnen niet, zoals bij een supermarkt, een briefje met "wegens storing gesloten" ophangen. Wordt hiermee geoefend? Waar lopen onze militairen dan tegenaan? Heeft Defensie nu zelf genoeg kennis en mensen in huis om belangrijke systemen te herstellen als een leverancier wordt gehackt en/of geen ondersteuning meer kan bieden?

Voorzitter. Dan over GrIT. De rapporteurs hebben terecht al heel veel goede vragen gesteld over de kosten en de planning, maar er komt bijna 1 miljard bij en de einddatum verschuift van 2027 naar 2030. Hoe kan dat? Worden die projecten aan het begin niet gewoon te krap begroot? Natuurlijk kunnen er tegenvallers zijn of nieuwe ontwikkelingen, maar probeer daar vooraf meer rekening mee te houden. Liever meteen een eerlijk bedrag en een haalbare planning dan telkens extra geld vragen en de einddatum verschuiven. De rapporteurs hebben ook gevraagd waarom de toelichting op de risico's verplaatst is naar een vertrouwelijke bijdrage. Kan de staatssecretaris nu garanderen dat GrIT ook echt in 2030 klaar is? Welke IT-systemen krijgen de militairen door die vertraging later tot hun beschikking? Wat betekent dat voor hun dagelijkse werk en inzetbaarheid?

Dank u wel.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Jagtenberg** (D66):
Ik wilde toch even iets vragen naar aanleiding van de inleiding van de heer Boon, waarin hij refereert aan de Gouden Eeuw. Dat was een beetje een imperialistisch tijdperk. Hij refereert ook aan Palantir. Het is trouwens "Palantir", geen "Pantalir". Dat was een kleine verspreking van de heer Boon, maar we begrepen waar het over ging. Die zitten ook weer een beetje op dat imperialistische gedachtegoed. Ze rechtvaardigen geweld om politieke idealen te behalen. Zegt de PVV hiermee dan ook dat zij geweld rechtvaardigt voor het behalen van politieke idealen?

De heer **Boon** (PVV):
Er worden aantijgingen gedaan over Palantir — nou zou ik het goed zeggen — die ik niet kan staven of controleren. Ik weet niet of ze dat gedaan hebben. Ik weet dat dit bedrijf is opgericht na de verschrikkelijke islamitische aanslagen van 9/11. Toen zeiden ze: "De informatie in Amerika was er. Alleen, die was niet op de juiste plekken juist gebundeld. De juiste lijntjes waren niet gelegd." Dit bedrijf is opgericht om dat allemaal te doen. Voor zover ik dat begrijp, doen ze dat heel goed. Ze zorgen voor heel veel veiligheid in heel veel landen, in heel veel imperialistische landen, zoals jullie dat noemen. Dat zijn landen die voor onze vrijheid zijn, want in die landen geldt wel persvrijheid en vrijheid van meningsuiting. Ik denk dat wij ons aan die landen moeten koppelen.

Dan over het geweld. Ik weet niet waar u het over heeft. Als terroristen ons belagen, zullen we geweld tegen hen moeten gebruiken. Liever heb ik geen geweld. Ik ben altijd voor een democratische oplossing. Alleen, terroristen zijn dat niet. Als we dat kunnen veranderen, zouden we in een hele mooie wereld leven. Ik hoop dat we die ooit gaan bereiken. Maar de realiteit zal het niet zijn.

De **voorzitter**:
Een vervolginterruptie van mevrouw Jagtenberg.

Mevrouw **Jagtenberg** (D66):
Op een hoop politieke idealen en morele standpunten gaan we elkaar natuurlijk gewoon niet vinden, denk ik, dus daar zal ik niet op doorgaan. Maar ik ben toch wel benieuwd of de PVV ook het risico ziet dat we de volledige zeggenschap en controle verliezen over de kwaliteit die onze IT voor Defensie kan leveren als wij enkel afhankelijk blijven van partijen als Palantir en een volledige vendor lock-in hebben, waarbij zij ook deployed engineers hebben die onze software beheren, terwijl net ook werd gezegd dat wij zo veel mogelijk zelf dat beheer willen hebben, met een eigen cloud.

De heer **Boon** (PVV):
Het is zoals mijn collega het hier zegt: dat is een eigen cloud. Maar ten principale wil ik 'm iets hoger leggen: je moet nooit je eieren in één mandje leggen. We moeten onze eieren niet volledig in het mandje leggen van Amerika, maar ik ben er ook niet op gerust als onze eieren volledig in het mandje liggen van Europese landen, zoals Duitsland en Frankrijk. Hoe betrouwbaar zijn die? Hoe vaak hebben die onderling al geen ruzie gemaakt en stekkers uit projecten getrokken? Ik vind dat niet een veel betrouwbaardere partner. Het liefst zou ik het allemaal zelf doen. Alleen, dat is niet realistisch. Dan moeten we kijken: wie zijn onze bondgenoten? Nou, Amerika is al 100 jaar en langer — we vieren dit jaar 250 jaar — een trouwe bondgenoot. Daar durf ik best een paar eitjes

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

in het mandje te leggen.

De **voorzitter**:
Heeft u nog een interruptie, mevrouw Jagtenberg? Dat zal uw laatste interruptie worden. Dan ziet u ervan af, zie ik. Dan kom ik bij de volgende spreker. Dat is mevrouw Nanninga namens JA21. Het woord is aan u.

Mevrouw **Nanninga** (JA21):
Dank u wel, voorzitter. Allereerst wil ik mijn ambtsgenoten Jagtenberg en Zwinkels bedanken voor hun harde werk als rapporteur, waarvoor dank. Hun inbreng is van wezenlijk belang, want een sterke IT is een van de fundamenten van onze moderne krijgsmacht en daarvoor zitten we hier tenslotte. Dat is een gemeenschappelijk doel.

Des te meer verrast het mij wat zij rapporteren. Sinds 2021 heeft het project bijna 1 miljard euro erbij gekregen, maar de resultaten zijn wisselvallig. Van de 43 blokken zijn er 2 in beheer en de planning is nog altijd niet af. Een van de kritiekpunten is dat de strategische samenhang tussen de vier pijlers van het digitale fundament voor de moderne krijgsmacht niet duidelijk is en ook binnen de Grensverleggende IT zelf blijft de regie een zorgpunt.

Voorzitter. Het ontbreken van dit strategische denken past voor ons in een breder patroon — we hebben het hier al eerder over gehad — bij de inkoop van materieel, bij de personeelsdoelstellingen en bij de prioriteiten in de afstemming tussen onze nationale verdediging en onze NAVO-taken. Het lijkt soms wel alsof Defensie zo hard groeit dat de regie het niet meer kan bijbenen. Daarom heb ik twee vragen aan de staatssecretaris. Wie is er eindverantwoordelijk voor de samenhang tussen de vier pijlers? Hoe kan de staatssecretaris volhouden dat de einddatum van 2030 blijft staan als de planning nog niet eens af is?

Voorzitter. Dan het tweesporenbeleid. Laat ik positief beginnen. We zijn blij dat deze staatssecretaris niet meegaat in de hysterie van sommigen in deze Kamer om direct af te stappen van Palantir. De staatssecretaris erkent de strategische en tactische voordelen die hun software biedt en stelt de veiligheid van onze militairen en de effectiviteit van de krijgsmacht voorop. Laat ik helder zijn: JA21 steunt Europese soevereiniteit, maar niet vanuit een gevoel van antiamerikanisme. De CEO van Palantir, Alex Karp, zei dat het Westen superieur is en dat wij dat dienen te beschermen. Nou, als er toch een boodschap is die ons als muziek in de oren klinkt …

Daarnaast draait Palantir bij Defensie in een afgesloten omgeving, in onze eigen private cloud. De data blijven in Nederland, onder Nederlandse controle. Waar vaak alarmistisch wordt gedaan alsof de Amerikanen zomaar bij onze data kunnen, is dat gewoon onzin. Natuurlijk mag niemand zomaar bij onze data. Onze data zijn van ons.

Voorzitter. Voor veel partijen is het een politieke afweging, omdat ze de boodschap van het bedrijf niet kunnen verkroppen en de VS als een soort vijand willen wegzetten. Dat is buitengewoon onverstandig. Dan zetten ze hun animositeit boven de effectiviteit van onze krijgsmacht. Zo verkwanselen we mogelijk geld om deze technologie dan maar zelf te bemachtigen. Daar gaat JA21 gewoon niet in mee.

Voorzitter. In plaats van totaal onafhankelijk te worden van onze bondgenoot, de VS,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

moeten we heel goed worden in onze eigen technologie, zodat we ook waardevol zijn voor onze bondgenoten. Wederzijdse afhankelijkheid is tenslotte de beste garantie. Zegt de staatssecretaris daarom toe dat Palantir pas wordt afgebouwd als het Europese alternatief aantoonbaar even goed en NAVO-compatibel is? Wat zou dat alternatief kosten?

Voorzitter. Dat geldt ook voor de soevereine cloud van SAP. Daar zijn we niet per definitie voor of tegen. Als de gegevens van Defensie daarmee aantoonbaar veiliger worden opgeslagen, dan is dat een prima oplossing, maar het moet dus wel primair om effectiviteit en veiligheid gaan, en niet om het feit dat die cloud Nederlands of Europees is.

Nog een laatste puntje, voorzitter. Tijdens het debat Veiligheid en integriteit zegde de staatssecretaris toe dat er voor het einde van het jaar concreet beleid met betrekking tot de trackingapps gepresenteerd zou worden. De deadline nadert, de klok tikt. Kan hier al een datum of korte statusupdate voor gegeven worden?

Voorzitter, bedankt en tot zover.

De **voorzitter**:
Dank. Er zijn twee interrupties. Ik zag mevrouw Jagtenberg eerst. Daarna kom ik bij meneer Bolhuis.

Mevrouw **Jagtenberg** (D66):
Ik hoorde collega Nanninga het natuurlijk ook over Palantir hebben. De morele discussie laat ik even achterwege, maar ik ben ook wel benieuwd hoe mevrouw Nanninga kijkt naar strategische autonomie en digitale autonomie. Dat hangt onder meerdere aspecten. Het gaat deels natuurlijk om vertrouwelijkheid. Als dingen air-gapped draaien, dan is er geen issue; dat zijn we, denk ik, met elkaar eens. Maar het gaat ook om beschikbaarheid, waarbij de toegang tot updates of software niet kan worden ontzegd door sanctiewetgeving of grillen van Trump, zoals we met Starlink hebben gezien bij Oekraïne. Het gaat ook over controle, waarbij je afhankelijk bent van forward deployed engineers die software en integratie allemaal doen voor jou. Ziet mevrouw Nanninga daar dan geen risico in? Is zij het dan met mij eens dat digitale autonomie beter is of dat we de zeggenschap allemaal zelf hebben?

Mevrouw **Nanninga** (JA21):
Volgens mij draaien de Nederlandse data op hun eigen cloud en zijn er — dat heeft de staatssecretaris ook al eerder beantwoord — door de MIVD gescreende technici die daarbij kunnen in geval van een storing of een onderbreking van de service. Ik maak me daar dus niet zo'n zorgen over. Amerika is nog steeds een trouwe bondgenoot. Ik heb wel het gevoel dat dit kabinet scherper anti-Amerikaans is dan dat Amerika anti-Nederlands is. Dat is een steen des aanstoots, maar ik ben er niet zo bang voor.

De heer **Bolhuis** (PRO):
Ik vind dit toch een interessant debat. Het is natuurlijk ook zo dat wij een Nederlandse en Europese cloud hebben, maar volgens mij valt dat gewoon onder de Amerikaanse spionagewetgeving, zeker als Amerikaanse techbedrijven een rol vervullen. De CLOUD Act, FISA en Executive Order 12333 werden genoemd. Dat is de informatie die wij krijgen. Als dat nou inderdaad onder bijvoorbeeld spionagewetgeving valt, wat zou

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

mevrouw Nanninga daar dan van vinden? Het is toch een risico dat die ingezet kan worden?

Mevrouw **Nanninga** (JA21):
Ik word hier ook nog gemisgenderd, zeg. U zei "meneer Nanninga".

De heer **Bolhuis** (PRO):
Neenee, ik zei "mevrouw".

Mevrouw **Nanninga** (JA21):
Ja, bij JA21 bestaat gender wel. Palantir ziet alleen de metadata van onze cloud. Die hebben daar dus niet zo veel inzage in. Bovendien draaien onze F-35's en Patriots ook allemaal op Amerikaanse software. Wij hebben in onze bijdrage dus ook gezegd: we zijn niet tegen het ontwikkelen van een parallel of eigen systeem, maar op dit moment zien wij geen betrouwbaarder en betaalbaarder alternatief dat voor onze Defensie op dit moment het beste middel voor de beste prijs is.

De **voorzitter**:
Een vervolginterruptie van de heer Bolhuis.

De heer **Bolhuis** (PRO):
Wat betreft de soevereine Defensiecloud die samen met KPN door Thales wordt gebouwd, is bekend dat die ook gewoon samenwerken met Google. Ze zijn dus afhankelijk van Google om dat te ontwikkelen voor Nederland. Dat betekent dat ze onder Amerikaanse wetgeving vallen. Dat kan dus invloed hebben op Nederland. Uiteindelijk kunnen er dus inderdaad data weglekken of dingen verstoord worden. Wat zou mevrouw Nanninga daarvan vinden? Erkent u dat dat een risico is en dat we daartegen moeten optreden?

Mevrouw **Nanninga** (JA21):
Het vervelende is een beetje dat ik een Europees systeem ook niet zonder meer vertrouw. Aan ieder systeem zitten risico's en wetgeving waar je vraagtekens bij kunt zetten. De staatssecretaris heeft zelf terecht gezegd dat er op dit moment geen beter en betaalbaarder alternatief is dan Palantir. Wij zijn ook niet tegen dat tweesporenbeleid, zoals ik al aangaf, maar we moeten hier wel pragmatisch in blijven. We kunnen op basis van een moreel oordeel dan wel versneld overstappen op een systeem dat daar nog niet klaar voor is of duurder is, maar daar zijn wij gewoon geen voorstander van.

De **voorzitter**:
De heer Bolhuis voor zijn laatste interruptie.

De heer **Bolhuis** (PRO):
Toch even, want dit is geen moreel oordeel; het is gewoon een heel praktisch en pragmatisch oordeel. De vraag is namelijk: wil je dat een Nederlands systeem of Europese systemen afhankelijk blijven van Amerika en daarmee onder Amerikaanse wetgeving gaan vallen, wat een gevaar is voor de Nederlandse veiligheid en de Nederlandse defensie? Volgens mij is dat de grote discussie. Ik vind dat u daar echt veel te makkelijk overheen stapt, zo van: we vertrouwen Europa ook niet, maar volgens mij zien we op dit moment juist dat Amerika sancties toepast.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De **voorzitter**:
Uw vraag is, meneer Bolhuis?

De heer **Bolhuis** (PRO):
Ziet u dat risico en wilt u dat tegengaan?

Mevrouw **Nanninga** (JA21):
Om te beginnen haalt de heer Bolhuis nu sancties en datalekken door elkaar. Dat zijn twee verschillende zaken. En nee, wij zijn er geen voorstander van om inderhaast van dat soort systemen af te stappen. Ik weet niet wat de heer Bolhuis verder nog van mij wil horen daarin. Het is op dit moment een betrouwbaar systeem dat al heel veel ellende heeft voorkomen. Er is volgens de staatssecretaris zelf op dit moment geen optie om dat op een andere manier te doen. Ik maak er ook echt bezwaar tegen dat we doen alsof onze systemen en data bij de Amerikanen in handen zijn van een vijandige mogendheid of zoiets. Amerika is gewoon een zeer betrouwbare bondgenoot. We hebben het hier niet over China. Kijk, als het daarover zou gaan, zaten we op dezelfde pagina. Nee, ik maak me daar dus minder druk over, omdat het alternatief gewoon niet goed genoeg is op dit moment. Ik heb ook altijd gezegd: als het alternatief net zo goed en net zo betaalbaar is, zijn wij daar ook helemaal niet tegen. Het gaat er alleen om dat we niet moeten meegaan in die anti-Amerikahysterie. Dat is helemaal niet nodig.

De **voorzitter**:
Dan kom ik bij de heer Bolhuis voor zijn bijdrage.

De heer **Bolhuis** (PRO):
Voorzitter, dank je wel. Vandaag gaat het over IT bij Defensie. Dat is natuurlijk essentieel voor een slagvaardige krijgsmacht. Tegelijkertijd voelt "IT bij Defensie" ook een beetje bedrijfsmatig, met een neutrale toon, maar het heeft echt grote gevolgen. Het gaat namelijk over strategische afhankelijkheden en over ethiek. Er zijn een aantal onderwerpen die we willen bespreken.

Eerst GrIT. Dank overigens aan de rapporteurs voor de rapportage. GrIT moet natuurlijk de digitale ruggengraat gaan vormen. Tegelijkertijd is dit project gestart met een begroting van 3 miljard en is er nu bijna 1 miljard bij gekomen. Als we zo doorgaan, komen we dus met een overschrijding van 2 miljard te zitten. En als ik kijk naar de planning … Die is er niet. Tot nu toe is vooral harde technologie opgeleverd, maar uiteindelijk moet die gebruikt gaan worden door medewerkers en door de organisatie. De OPCO's moeten die gaan gebruiken, net als de defensieonderdelen en de eindgebruikers. Wij krijgen van verschillende kanten, ook vanuit vakbonden, gewoon te horen: er is op dit moment nog niks functioneels opgeleverd waar we wat mee kunnen en er worden dingen opgeleverd waar geen behoefte aan is. De vraag is toch: hoe wordt dit gecontroleerd? Hoe wordt er met medewerkers getest of wat wordt opgeleverd, daadwerkelijk bruikbaar en functioneel is voor de medewerkers? Wordt ook de tevredenheid van verschillende medewerkers van Defensie gevolgd over wat er opgeleverd wordt? Volgens mij is het overigens ook goed om dat in een volgende voortgangsrapportage mee te nemen. Daar leven dus echt andere signalen.

Vervolgens geven de rapporteurs ook het volgende aan, en dat wordt ook van meerdere kanten gezegd. Wij zouden graag willen dat de regering, de staatssecretaris, een exitstrategie, inclusief een digitale migratiestrategie, uitwerkt voor Kyndryl, gewoon voor

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

het geval dat nodig is. We zitten in de discussie dat het een lakmoesproefperiode was. We zien nu ook dat er allerlei sancties zijn tegen het Internationaal Strafhof, met grote gevolgen. Nogmaals, de staatssecretaris van Digitale Zaken zegt dat Kyndryl ook Solvinity niet mag overnemen. Er moeten dus opties klaarliggen. Is de staatssecretaris bereid om een exitstrategie, inclusief een digitale migratiestrategie, uit te werken voor Kyndryl, of wordt daar al aan gewerkt?

Het is een bredere vraag die bij ons leeft. We hadden op 15 oktober een hele goede technische briefing over het IT-landschap. Dank daarvoor. Toen ging het over wat er gebeurt op het moment dat Amerikaanse leveranciers zich terugtrekken. Toen werd er gezegd: dan kunnen wij dat behelpen, want we hebben een multicloudstrategie en dan gaan we verschuiven, maar er kunnen geen updates worden gedaan. Dan zou ik zeggen: dat is een negatief gevolg voor de militaire paraatheid. Hoe snel kunnen we die updates dan wel up-and-running krijgen? Er wordt natuurlijk open source gewerkt, maar vervolgens is de vraag: zijn er Europese of Nederlandse ontwikkelaars op de markt die gelijk in kunnen springen om dit over te nemen? We hebben volgens mij geleerd dat die fallbackopties er niet zomaar zijn als het crisis of oorlog is. Dan bestaat de markt niet meer op die manier. Daar kunnen we niet meer op vertrouwen. Wordt er op dit moment dus gewerkt aan fallbackopties voor de essentiële onderdelen van het IT-landschap bij Defensie, zodat we, op het moment dat die uitvallen, een stap kunnen zetten?

Dan over Palantir. Er is een brief gestuurd over Palantir. Er zijn antwoorden op de Kamervragen die collega Kathmann en ik hebben gesteld, maar ik vind het geen duidelijke antwoorden. Het zijn twijfelende antwoorden. De regering schrijft dat er Nederlandse of Europese leveranciers in beeld zijn om "bepaalde bouwblokken" te vervangen. Betekent dit dat de regering niet voornemens is om alle bouwblokken van Palantir op termijn te vervangen? En bestaat er dus een planning om Palantir op termijn volledig af te bouwen? Wat betekent dit op dit moment voor de tussentijd? Er worden nog steeds contracten met Palantir afgesloten. Gaat dat door? Worden contracten, op het moment dat die opnieuw aangegaan moeten worden, bij de eerst mogelijke kans ook opgezegd? Dat is toch wel een vraag op dit moment.

De **voorzitter**:
U bent door uw spreektijd heen, meneer Bolhuis. Kunt u tot een afronding komen? De laatste paar zinnen.

De heer **Bolhuis** (PRO):
We hebben het nu over IT bij Defensie. Ik vind eigenlijk dat we een apart debat zouden moeten hebben over AI en onbemande systemen, want dat valt hier een beetje weg. Ik zie dat daar in Amerika grote discussies over zijn en dat we hier ook steeds meer richting autonome onbemenste systemen gaan. Ik denk dat dat een apart debat verdient in de Kamer, maar dat zeg ik even ter deling met de collega's.

De **voorzitter**:
Dank u wel. U heeft één interruptie, van de heer Van Lanschot.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Over het laatste onderwerp van de heer Bolhuis. Er gaat natuurlijk eind van het jaar een grote conferentie plaatsvinden over onbemande systemen. Nederland heeft het voorzitterschap geleverd, technisch, en zal daar met voorstellen komen. Ik ben

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

benieuwd of de heer Bolhuis al ideeën heeft over wat de Nederlandse inzet zou moeten zijn op die grote conferentie in Genève.

De heer **Bolhuis** (PRO):
De inzet zou inderdaad moeten zijn dat er vanuit ethiek altijd sprake is van human-in-the-loop en dat er ook internationale regels voor moeten zijn. Volgens mij is dat ook wat we zeggen. We vinden dat in het VN-verdrag voor conventionele wapens een protocol moet komen. Dat is goed. Ik ben er ook heel erg voor dat wij in de REAIM-conferentie een voortrekkersrol hebben en medeorganisator zijn, maar ik vind wel dat vervolgens de discussie is: wat komt er dan voor nieuwe regelgeving naar Nederland toe? Wat gaan wij hier eigenlijk doen? Ik vind dat wij op tijd een debat daarover moeten hebben, ook omdat ik begrijp dat er begin volgend jaar een Defensiestrategie over AI en data komt. Dat is ook het moment om hier als Kamer met elkaar een discussie over te voeren.

De **voorzitter**:
Dan had u nog een interruptie van de heer Boon en daarna van de heer De Groot.

De heer **Boon** (PVV):
Het is een interessant punt dat PRO op het laatst aansnijdt, autonome wapensystemen. Nou is op 1 oktober een motie van mij aangenomen dat Nederland geen eenzijdige internationale beperkingen moet opleggen aan autonome systemen, omdat landen zoals Noord-Korea, China en Rusland, echte schurkenstaten, zich niet aan beperkingen houden. Dan hoor ik PRO zeggen dat we toch internationale regelgeving moeten maken. Dat is gewoon niks anders dan: Nederland moet zich eenzijdige beperkingen opleggen. Die schurkenstaten zullen dat niet doen, dus waarom blijft PRO in deze waanwereld leven dat wij ons moeten beperken en onze militairen en onze veiligheid op achterstand moeten worden gezet? Waarom is dat? Waarom kan PRO nou niet zeggen: we moeten voor het veiligste gaan en als dat autonoom is, dan is dat autonoom?

De heer **Bolhuis** (PRO):
Het gaat er meer over dat we in een situatie komen dat onbemenste systemen met AI of waar AI in komt, zelfstandig ongewenste handelingen kunnen uitvoeren. Dat zegt de regering ook in een brief. Dat zijn ongewenste handelingen, die vervolgens gevolgen kunnen hebben voor burgers en bij oefeningen en dergelijke. Ik pleit dus helemaal niet voor wat de heer Boon hier aangeeft. Ik pleit ervoor dat we nadenken over de veiligheidsrisico's van onbemenste systemen met meer AI, die eventueel zelfstandig zaken kunnen gaan doen. Zie ook de waarschuwingen die nu in Amerika door de techbedrijven worden afgegeven.

De **voorzitter**:
Een vervolginterruptie van de heer Boon.

De heer **Boon** (PVV):
Veiligheid voor onze eigen militairen, onze eigen burgers: daar staan we honderd procent hetzelfde in. Maar dat betekent niet dat we stil moeten gaan staan in de ontwikkeling. We moeten blijven doorontwikkelen, want onze vijand ontwikkelt ook door. Dan kunnen wij weer heel hoog moreel te paard gaan zitten en allerlei mooie morele beperkingen inbouwen, maar als onze vijand aan de grens staat en systemen heeft waar geen enkele morele beperking aan zit, dan zullen wij de oorlog verliezen. Dan zeg ik als PVV liever, en ik hoop dat PRO dan ook aan mijn zijde is: dan gaan we niet zo hoog

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

moreel te paard zitten, maar kiezen we voor de veiligheid van ons land en onze militairen.

De **voorzitter**:
Uw vraag. Meneer Boon, uw vraag.

De heer **Boon** (PVV):
Nou, of PRO naast mij wil komen staan en eindelijk van dat hoge morele paard wil afstappen. Dat was mijn vraag.

De heer **Bolhuis** (PRO):
Het standpunt van PRO is dat we moeten nadenken over wat AI in onbemenste systemen doet met de veiligheid voor burgers en militairen, en dat het belangrijk is om daar nu op door te gaan, omdat we zien dat er in Amerika grote discussies zijn over allerlei ongewenste zelfstandige handelingen door AI-agents. Er wordt ook gewaarschuwd dat militaire technologie dat kan gaan doen. Ik vind dat we daar tijdig met elkaar een debat over moeten voeren en dat we daar ook in Nederland, ondanks alle goede bedoelingen, een gesprek over moeten hebben, omdat we in ons debat hier wat achterlopen op wat er in Amerika gebeurt.

De **voorzitter**:
De heer Boon voor zijn laatste interruptie.

De heer **Boon** (PVV):
Ik hoor "achterlopen" en "in de toekomst", maar het is al gebeurd. In Oekraïne zijn al burgers aangevallen door Rusland met autonome systemen die volledig op AI draaien. Daar werd met drones op burgers gejaagd, die zijn aangevallen. Het is onderzocht en bewezen dat die volledig autonoom draaiden, dus onze vijanden, of landen die niet in onze richting denken, die tegen de vrijheid zijn, gebruiken die systemen nu al. We moeten altijd over veiligheid nadenken, maar we moeten niet stilstaan in de ontwikkeling. Wilt u nou van dat morele paard afkomen en zeggen: luister, we gaan samen nadenken over de veiligheid? Daar vinden we elkaar volledig in, maar we moeten de ontwikkeling wel doorzetten. We moeten niet gaan stilstaan, want onze vijand is al lichtjaren verder in de ontwikkeling. Als die met autonome systemen komt en wij ons niet hebben voorbereid, moreel heel hoog te paard zitten en het beste voor hebben met iedereen maar worden verslagen, dan hebben we niks meer aan dat morele paard. Dan ligt het paard bij de slager. Dat wil ik niet.

De heer **Bolhuis** (PRO):
In de Defensienota staat dat we over vijf jaar de helft van de operationele effecten door onbemenste systemen gaan behalen. Daar staan we achter. Dus we zijn vóór de doorontwikkeling van onbemenste systemen en werken met AI. Het enige punt dat we hier inbrengen is: ontwikkel door, maar let op de mogelijke risico's dat je systemen krijgt die zelfstandig acties gaan uitvoeren, met negatieve gevolgen. Volgens mij is het handig om daar een gesprek over te voeren als Defensie dit in bredere zin gaat doen, ook op Nederlands terrein bij oefeningen.

De heer **Peter de Groot** (VVD):
Ik had hier ook vragen over aan de heer Bolhuis, maar er is nog één vraag overgebleven. De VVD is het met hem eens dat we goed moeten kijken naar

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

veiligheidskaders en hoe we de governance doen op het moment dat er onbemande systemen gedreven worden door AI: hoe doe je dat goed, ook op het moment dat we in Nederland oefenen? Het is heel erg goed om daarnaar te kijken, maar mijn vraag aan de heer Bolhuis van PRO is de volgende. Stel dat we echt in een conflictsituatie terechtkomen. Stel dat we zien dat onze tegenstander die AI wél gewoon inzet, zoals collega Boon van de PVV ook zegt. Moeten we dan als Defensie niet voorbereid zijn om die ook op die manier in te kunnen zetten? Dat is een iets andere vraag, hè. Ik ben het er helemaal mee eens dat we de discussie moeten voeren en dat we naar die casus moeten kijken, maar moeten we tegelijkertijd ook niet kijken hoe we dan die oorlog kunnen voeren, omdat we anders op dat moment zwak zullen zijn?

De heer **Bolhuis** (PRO):
Ik denk dat het belangrijk is voor Nederland en voor Defensie dat je in een oorlogssituatie of in een conflictsituatie voorbereid bent op de ergste situatie. Daar moeten we ook het gesprek over voeren, zeker. Maar tegelijkertijd kunnen we ook niet de ogen ervoor sluiten dat er bijvoorbeeld nu al onbemenste systemen zelfstandig zaken doen omdat bijvoorbeeld de connectiviteit met de operator kan uitvallen. Soms worden ze zelfstandig op pad gestuurd. Dit kan ook gevolgen hebben, juist in Nederland, tijdens oefeningen, gewoon in het binnenland. Ik vind dat we er wel een discussie over moeten voeren welke begrenzingen we daaraan opleggen.

De **voorzitter**:
Als ik het goed zie, levert dat antwoord geen vervolginterrupties op. Dan kom ik bij de heer Van Lanschot voor zijn bijdrage namens het CDA. U heeft het woord.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Dank, voorzitter. Op het hedendaagse slagveld is goedwerkende IT cruciaal. Daarom verwelkomt het CDA investeringen die Defensie doet in het digitale domein. Dank aan de rapporteurs voor hun kritische blik daarop.

Voorzitter. Defensie boekt voortgang op het clouddossier. De soevereine cloud komt er per 2028 en wordt geleverd door SAP. Daarover is zojuist een vijf-plus-vijf-jaarcontract afgesloten. Ook de staatsgeheime cloud, die we samen met KPN en Thales ontwikkelen, komt er in '28/'29. Het CDA wil dat andere ministeries hierop kunnen meeliften. Daarom een aantal praktische vragen. Worden deze twee Defensieclouds ook scalable by design? Een voorwaarde voor andere ministeries om deel te nemen is aansluiten bij het NAFIN-netwerk. Dat ken ik natuurlijk niet, dus: is het realistisch dat die daarop worden aangesloten? De derde vraag: bespreekt Defensie de contractregie ook met andere ministeries, zodat zij zich nu niet onnodig voor tien jaar vastleggen en straks de boot missen als deze cloud er is?

Voorzitter. In september stelden wij Kamervragen over cruciale Defensiegegevens, zoals over stroomkabels en pijpleidingen, die online voor iedereen te vinden zijn. Het kabinet heeft inmiddels veel afgeschermd, maar voor hogeresolutiebeelden van satellieten — toch vrij belangrijk — is dat nog niet het geval. Wanneer lukt dat wel? Kan Defensie in het Register Externe Veiligheidsrisico's inmiddels al structureel Defensiegevoelige informatie afschermen?

Drones — we hadden het er net al over. Wij steunen de ambitie van het kabinet om de onbemenste effecten te vergroten, maar technologie mag menselijke

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

eindverantwoordelijkheid nooit vervangen. Onder Nederlands voorzitterschap bereikten vorige maand 128 landen overeenstemming over bouwstenen voor regels voor autonome wapens. Daarbij werd de scope van het recht veranderd van internationaal recht naar internationaal humanitair recht. Hoe taxeert de staatssecretaris dat? Een van de afspraken is dat de verantwoordelijkheid van mensen nog steeds binnen command and control moet vallen. Dat is een goede stap, maar de afspraken zijn nu nog vrijblijvend. Als straks die belangrijke conferentie in Genève is, wat wordt dan de Nederlandse inzet, staatssecretaris? Wat het CDA betreft komen er bindende afspraken met duidelijke grenzen aan autonome wapens.

Dan het AI-model Mythos van Claude. Het NCSC waarschuwde er al voor dat dit kan leiden tot allerlei complexe aanvalsketens. Nu al is het een feit dat ontwikkelaars van AI-modellen bepaalde organisaties vaak eerder toegang geven tot nieuwe modellen. Zou Defensie eigenlijk niet ook moeten horen bij die tientallen organisaties, staatssecretaris?

Bij de NAVO-top in Ankara is afgesproken om cybereffecten verder te integreren in de capaciteit van de NAVO, via een zogenaamd SCEPVA-framework. Ik heb daar twee vragen over. In hoeverre doen wij daar als Nederland al aan mee? Klopt het eigenlijk dat Nederland enkel in een artikel 5-situatie offensieve cybercapaciteiten kan leveren aan de NAVO, of kan dit ook als artikel 5 niet getriggerd is?

Voorzitter. Mijn laatste punt. Bij de Stand van Defensie van het voorjaar van 2026 vroegen we iets eenvoudigs, namelijk: hoeveel medewerkers hebben we eigenlijk per functies als IT, finance of HR? Tot onze verbazing schreef het kabinet dat de huidige personeelssystemen daar niet op zijn ingericht. Basale informatie om op te sturen ontbreekt dus, want we weten niet hoeveel medewerkers we per functie hebben. Dat is überhaupt al vreemd. Wat gaat de staatssecretaris daaraan doen? Maar gelukkig weet hij wel dat het aantal IT-medewerkers bij Defensie tussen 2023 en 2025 toenam met 3.000 fte. Dat aantal nam toe met 3.000 fte! Dat zijn behoorlijk veel medewerkers. Hoeveel zijn het er nu eigenlijk in totaal, staatssecretaris? Welk deel daarvan is extern? Laat er geen misverstand over bestaan: het CDA is blij dat techtalent kiest voor Defensie, maar we vinden wel dat de Kamer op hoofdlijnen moet weten hoe de compositie van ons personeelsbestand eruitziet.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank voor uw bijdrage. Dan geef ik het woord aan de heer De Groot, die spreekt namens de VVD.

De heer **Peter de Groot** (VVD):
Dank u wel, voorzitter. Allereerst dank voor het werk van de rapporteurs. Dat is altijd veel werk. Dat helpt bij het werk dat deze commissie doet. Dank daarvoor.

De kracht van Defensie zit niet alleen in raketten, fregatten en drones, of welk ander materieel dan ook. De digitale slagkracht is onmisbaar voor de militaire slagkracht van onze krijgsmacht. De oorlog in Oekraïne laat zien hoe belangrijk moderne oorlogsvoering is geworden. Drones, kunstmatige intelligentie en snelle informatieverwerking zijn essentieel op het moderne slagveld. Hybride oorlogsvoering is daarnaast al in volle gang. Aanvallen in het cyberdomein vinden al plaats. Onze

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

militairen bij Defensie moeten de digitale basis op orde hebben om ook die hybride aanvallen af te kunnen slaan.

Wat de VVD betreft, moet de innovatiecyclus daarom ook sneller worden. Defensie mag niet blijven hangen in langdurige ontwikkeltrajecten en experimenten. Defensie moet nieuwe technologie, waaronder AI, zo snel mogelijk operationeel inzetten. Het is goed te zien dat er binnen Defensie meters worden gemaakt.

Voorzitter. Ik noemde het al: AI is inmiddels onmisbaar in het leven van heel veel mensen. Het kan daarom ook onze militairen helpen bij hun werk, bijvoorbeeld om inlichtingen sneller te analyseren, dreigingen te herkennen en operaties beter te plannen. Militairen moeten die toepassingen dan wel daadwerkelijk gaan gebruiken. We kunnen veel tijd steken in het ontwikkelen van nieuwe systemen, maar er zijn ook toepassingen die nu al beschikbaar zijn en gebruikt kunnen worden. Hoe zorgen we ervoor dat die sneller bij onze militairen terechtkomen?

De Britten hebben daarvoor een speciale taskforce opgericht: de Rapid AI Delivery Taskforce. Daarin werken militairen samen met technische en commerciële experts. Die taskforce heeft een eigen budget en een directe lijn naar de militaire top. Hoe gaat dat bij ons? Hoe organiseert Defensie op dit moment de invoering van AI in allerlei werkprocessen? Als de toepassing goed werkt, hoe zorgen we er dan voor dat die ook op grote schaal wordt gebruikt? Ik vraag de staatssecretaris wat Nederland van die Britse aanpak kan leren. Is de staatssecretaris bereid om een dergelijke aanpak te onderzoeken?

Nederland moet zeggenschap houden over zijn data en afhankelijkheden van buitenlandse leveranciers beperken. Tegelijkertijd moet digitale autonomie samengaan met de operationele slagkracht van de krijgsmacht. VVD wil bewezen technologieën blijven benutten zolang die beschikbaar zijn en de beste kwaliteit leveren. Het is zaak om Nederlandse en Europese alternatieven parallel te ontwikkelen als terugvaloptie voor het geval toegang tot bijvoorbeeld Amerikaanse systemen wegvalt of wordt beperkt. Maar voor de VVD is de vervanging van Amerikaanse technologieën geen doel op zich; dat werd ook al eerder in het debat gezegd. Militairen moeten over de beste, veiligste en meest effectieve systemen beschikken.

Dan satellietcommunicatie. De situatie in Oekraïne laat zien hoe kwetsbaar een afhankelijkheid van een leverancier kan zijn. De VVD verwerpt de snelheidsbeperking van de afgelopen periode op Starlink- en Starshield-terminals. Die zet Oekraïne op achterstand om zichzelf goed te kunnen verdedigen tegen zowel ballistische aanvallen als aanvalsdrones en raakt ook de aansturing van onderscheppingsdrones, met gevolgen voor militaire operaties en voor de bescherming van burgers en energie-infrastructuur. Dit onderstreept voor de VVD de noodzaak om snel Europese capaciteit op te bouwen. Het aangekondigde initiatief van Deutsche Telekom, Orange, Telefónica en Vodafone biedt mogelijk kansen voor een Europees satellietspectrum, grondinfrastructuur en aansturing.

Mijn vraag aan de staatssecretaris is wat de analyse van het kabinet is van de operationele gevolgen van de Starlink-beperkingen in Oekraïne. In hoeverre ziet de staatssecretaris SpaceX nog als een betrouwbare leverancier? Hoe kijkt hij aan tegen het weren van Starlink uit de toepassing in het kader van de nationale veiligheid? Die

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

vraag wil ik graag stellen. Mijn laatste vraag is hoe Nederland het Europese telecominitiatief kan ondersteunen. Hoe kan daarbij ook het bedrijfsleven aanhaken?

Tot zover.

De **voorzitter**:
Dank, meneer De Groot. Daarmee zijn we aan het einde gekomen van de eerste termijn van de Kamer. Ik heb begrepen dat de staatssecretaris en zijn team 25 minuten nodig hebben om de beantwoording voor te bereiden. Ik schors de vergadering dus tot 18.35 uur.

De vergadering wordt van 18.10 uur tot 18.35 uur geschorst.

De **voorzitter**:
Goedenavond weer. Ik heropen de vergadering. Aan de orde is het commissiedebat over IT bij Defensie. We waren gebleven bij de eerste termijn van de zijde van het kabinet. Ik geef graag het woord aan de staatssecretaris voor de beantwoording van de in de eerste termijn door de leden gestelde vragen.

Het woord is aan u, staatssecretaris.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Dank u wel, voorzitter. Dank voor de gestelde vragen, de opmerkingen en ook de complimenten. Er zijn ontzettend veel vragen gesteld, ook vragen die niet meteen aan IT raken, maar veel meer over privacy gaan en eigenlijk meer gerelateerd zijn aan het debat over veiligheid en integriteit dat we pas geleden hebben gevoerd. Er zijn ook vragen gesteld over het hele spacedomein; dat had ook wel in een ander debat gekund. Ik ga ze allemaal beantwoorden, maar het zijn er zo veel dat ik het heel staccato ga doen, omdat ik anders niet aan de beantwoording toekom.

Ik begin gewoon met de kopjes. Die zal ik even noemen. Het eerste kopje is IT en GrIT. Het tweede kopje is soevereiniteit. Het derde kopje is AI. Het vierde kopje is samenwerking rijksbreed en met marktpartijen. Het laatste kopje is andere belangrijke zaken.

Voorzitter. Ik begin met GrIT. Onder andere mevrouw Nanninga van JA21 en de heer Boon hebben opmerkingen gemaakt over de vertragingen en de meerkosten: "We zijn van 3 miljard naar 4 miljard gegaan. Hoe heeft dat kunnen gebeuren?" Zoals u begrijpt, kan ik omwille van het vertrouwelijke karakter niet alles delen, maar dit heeft onder andere te maken met de wat stroeve start die we helemaal aan het begin, een aantal jaar geleden, hebben gehad; dat gaf ik in mijn inleiding ook al aan richting de rapporteurs. Als je die vertraging aan het begin al hebt, loop je die simpelweg niet meer in. Tegelijkertijd halen we nu wel de mijlpalen die we als doel hebben gesteld. Wij hebben er ook wel vertrouwen in dat we de definitieve planning gaan halen.

Maar in de tussentijd zien we wel dat de geopolitieke situatie een stuk onvoorspelbaarder en dreigender is geworden, en dat de dreigingen ook complexer zijn geworden. Zoals ik in mijn inleiding al aangaf richting de rapporteurs, gaat dat onder andere over de ontwikkeling rond AI. Dat alles bij elkaar, dus die langere looptijd, toegenomen complexiteit en de inflatie, heeft uiteindelijk geleid tot de meerkosten.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

In reactie op de vraag van mevrouw Nanninga over de planning, geef ik aan dat ons streven wel echt nog steeds 2030 is. Als we gewoon kijken naar de mijlpalen die we nu wel aan het halen zijn, hebben wij er vertrouwen in dat dat haalbaar moet zijn. We beseffen namelijk ook dat vertraging simpelweg een veiligheidsprobleem is, omdat het over operationele dingen gaat.

In het verlengde daarvan maakte de heer Bolhuis de opmerking dat er eigenlijk nog niks functioneels is opgeleverd. Dat is toch niet helemaal waar, of eigenlijk is dat helemaal niet waar. Er zijn twee blokken opgeleverd: operationele compartimenten en het twin-datacentrum. Dat hebben de rapporteurs in de inleiding ook bevestigd. Onze verwachting is dat wij de komende periode meer werkende blokken gaan opleveren die ook daadwerkelijk effect zullen hebben in het werkveld.

Mevrouw Nanninga stelde ook de vraag wie er nou uiteindelijk verantwoordelijk is en wie er zorgt voor samenhang tussen de vier pijlers. Het zijn overigens drie pijlers. Maar goed, wie zorgt er voor de samenhang tussen de drie pijlers in het GrIT? De definitief-definitieve coördinatie ligt uiteindelijk onder andere bij de PCDS. Die pakt dat voortvarend aan en zorgt ervoor dat er continu een koppeling is met het werkveld. Gewoon even in normale mensentaal: dat is waar onze IT'ers uiteindelijk mee bezig zijn. Die zijn continu aan het testen of iets ook werkt in de praktijk. Zo zijn er testen uitgevoerd met onder andere de KMar en de marine om te kijken of wat er is opgeleverd, ook functioneel is, en zo niet, hoe dat moet worden verbeterd. Dat wordt kortcyclisch gedaan. Daar zien wij wel vooruitgang in.

De heer Bolhuis …

De **voorzitter**:
U heeft een interruptie van mevrouw Nanninga.

Mevrouw **Nanninga** (JA21):
Excuses. Dit lag misschien ook een beetje aan mijn verwarrende taalgebruik. Met die vier pijlers bedoelde ik … De staatssecretaris bedoelt denk ik die actiepijlers die in de stukken staan. Ik bedoelde: Foxstrot, GrIT, Satcom en Cloud. Ik had misschien niet het woord "pijlers" moeten zeggen. Dit bedoelde ik dus eigenlijk. Mijn vraag is dan wie daar de integrale regie over voert. Dat was mijn vraag.

De **voorzitter**:
Dank, en voordat ik de staatssecretaris het woord geef, ook welkom terug aan alle leden voor deze tweede termijn. Ik verzoek alle leden een maximum van drie interrupties toe te passen tijdens de beantwoording van de staatssecretaris en om de interrupties puntig te houden, wellicht kan de staatssecretaris hier ook op letten bij het antwoorden, want we hebben deze zaal tot 20.00 uur. Ik streef ernaar daar zo dicht mogelijk bij in de buurt te blijven.

Dat gezegd hebbende heeft de staatssecretaris vier blokjes. Ik vraag u de interrupties aan het einde van de blokjes te doen. Misschien kan de staatssecretaris ze nog één keer herhalen voor de leden die nu binnen zijn. Ik geef hem direct het woord voor de beantwoording van de interruptie van mevrouw Nanninga.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Staatssecretaris **Boswijk**:
Daarmee kom ik bij het slot van mijn beantwoording. Nee, grapje.

Ik snap helemaal de opmerking van mevrouw Nanninga. De pijlers gaan inderdaad over de vier programma's. Uiteindelijk ligt daarvoor de verantwoording bij de PCDS en die wordt daarbij ondersteund door de CIO; zij zitten links en rechts van mij. Zij zorgen dat de theorie en de praktijk goed aan elkaar gekoppeld zijn.

De heer Bolhuis vroeg of de staatssecretaris bereid is een exitstrategie uit te werken voor Kyndryl. Op dit moment is de samenwerking met Kyndryl, de hoofdaannemer, goed. Tegelijkertijd zijn wij wel continu bezig, zoals ik ook al in de reactie op de rapporteurs aangaf, om te zorgen dat we zo veel als mogelijk in eigen beheer kunnen doen. Op dit moment wordt 60% door de Defensiemedewerkers zelf gedaan. We zijn er zeer op gebrand om dit snel toe te laten nemen. Dat is onze migratiestrategie, om het zo maar even te zeggen.

De heer Van Lanschot vroeg hoeveel IT-medewerkers er op dit moment bij Defensie zijn. Op dit moment hebben wij in feite te maken met 85.000 IT-medewerkers, omdat al onze militairen en burgers de hele dag bezig zijn met allerlei IT-middelen, in steeds toenemendere mate. Uiteraard snap ik waar de heer Van Lanschot op doelt. Als je sec kijkt naar de mensen die bezig zijn met het bouwen van die systemen, hebben we het op dit moment over 7.000 fte, waarvan ongeveer 25% inhuur is. Daar zijn we scherp op, maar tegelijkertijd moeten we reëel zijn dat voor bepaalde kennis op dit moment het bedrijfsleven ver voorloopt en het dom zou zijn als we die kennis vanuit de samenleving niet zouden gebruiken. Maar we zijn daar wel continu scherp op en de inhuur betreft hele specialistische kennis die wij als Defensie simpelweg niet in huis hebben.

De heer Van Lanschot zei dat de huidige personeelssystemen momenteel niet zijn ingericht voor categorisering van burgerfuncties. Hij zei verder dat basale stuurinformatie ontbreekt en dat het aantal medewerkers per functie veel zegt over de effectiviteit en doelmatigheid. Hij vroeg wat de staatssecretaris hieraan kan doen. We onderschrijven dat het helpt als we meer informatie hebben. Dan kunnen we beter sturen op ons personeelsbestand. We beschikken over personeelsgegevens, maar de huidige registratie maakt een betrouwbare eenduidige uitsplitsing naar burgerpersoneel, maar ook naar functiegebied, onder andere financiën, IT, HR, op dit moment nog niet mogelijk. We werken aan verbetering van onze personeelsinformatievoorziening zodat we in de toekomst er beter op kunnen sturen en beter kunnen verantwoorden. Op dit moment heeft de beperking nog geen nadelig effect op de gereedstelling. Dit is een proces dat we aan het verbeteren zijn. Dat was het blokje GrIT. Nu ga ik naar het blokje soevereiniteit.

De **voorzitter**:
Kunt u voor de volledigheid de blokjes nog één keer herhalen zodat de leden weten wat de blokken zijn?

Staatssecretaris **Boswijk**:
Zeker. Het blokje soevereiniteit ga ik nu doen. Daarna komt het blokje AI, dan het blokje samenwerking rijksbreed en met marktpartijen. Als laatste het blokje andere belangrijke zaken. Dit is een debat over IT, maar er zaten ook vragen bij die aan andere terreinen raken. Ik zei dit ook al in mijn inleiding. Ik ga ze allemaal beantwoorden en zal het zo

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

staccato mogelijk proberen te doen. Sommige onderwerpen lenen zich echter meer voor een eigen debat om echt tot de diepte te komen.

Het blokje soevereiniteit. Dan begin ik met de vraag van mevrouw Jagtenberg: is de staatssecretaris bereid om samen met de staatssecretaris van Digitale Economie en Soevereiniteit op te lopen en de best practices van Defensie rijksbreed uit te rollen? Ja, zeker. Op dit moment werken wij al goed samen met staatssecretaris Aerdts. Sterker nog, we hebben al een paar maanden geleden gezamenlijk geluncht om de beste CIO van Den Haag, hier rechts van mij, voor te stellen aan de staatssecretaris van Digitale Economie en Soevereiniteit. Ik weet dat er ook gewoon al heel pragmatisch contact en afstemming is. Wij hebben ook een gesprek gehad met de staatssecretaris van BZK over de vraag hoe we als overheid efficiënter kunnen werken. We hebben geconcludeerd dat we op een aantal terreinen, en zeker op IT, al best wel wat voorlopen. Daarbij hebben we ook gezegd: wij zijn bereid om die ervaringen te delen. Ik zeg er ook meteen bij dat niet alles een-op-een gekopieerd kan worden, omdat wij natuurlijk wel een andere rol hebben als ministerie van Defensie.

Mevrouw Jagtenberg stelde ook een vraag over hoelang Defensie deze capaciteiten draaiende kan houden. Daarmee doelt ze — de heer Bolhuis heeft daar, geloof ik, ook vragen over gesteld — op de situatie waarin we de updates niet meer kunnen uitvoeren, doordat bepaalde Amerikaanse bedrijven daarmee stoppen. Dan is er op het moment zelf niet meteen iets aan de hand, want uiteindelijk gebeurt het opereren door onze eigen mensen. Maar het is wel zo: hoe langer de tijd loopt, hoe meer je achterloopt. Dat is een beetje afhankelijk van het onderdeel waarbij het stopt en van de termijn waarover dat loopt. Als het over missiekritische systemen van Defensie gaat, is er geen acuut probleem, want die zijn niet verbonden met het internet. Maar als het zich gaat voordoen, zullen wij natuurlijk wel zo snel mogelijk andere partijen moeten zoeken die dat gat zouden kunnen opvullen. Op dit moment is daar nog geen aanleiding toe, maar in het belang van het tweesporenbeleid kijken wij natuurlijk wel steeds meer welke capaciteiten wij bij Europese of Nederlandse partijen kunnen wegzetten. Ik kom daar zo meteen bij het kopje Palantir op terug; dan kan ik dat nog iets verder toelichten.

De heer Boon maakte daar nog een opmerking over: is een Europees alternatief voor Palantir automatisch betrouwbaarder? Nee. Wij zullen altijd kritisch moeten kijken welke partijen de alternatieven gaan leveren en of die alternatieven ook daadwerkelijk betrouwbaar zijn in de combinatie waarin ze worden aangeboden. Er is op dit moment geen — ik geloof dat mevrouw Nanninga en de heer De Groot dat ook zeiden — een-op-eenkopie waarvan we zeggen: oké, we stappen van vandaag op morgen over. Dat heb ik inderdaad gezegd. Dat beperkt zich overigens niet alleen tot de IT-defensie-industrie. Dat zie je gewoon wel breder. Er zijn nu eenmaal grotere Amerikaanse bedrijven die het hele spectrum kunnen aanbieden. In Europa is dat veel meer versnipperd. Dat is enerzijds een kwetsbaarheid, want het is superingewikkeld om de puzzel te leggen en een compleet Europees alternatief neer te leggen. Tegelijkertijd is dat veel beter voor je weerbaarheid, zodat je in de toekomst niet meer in zo'n situatie kunt komen.

Op dit moment — de heer Bolhuis stelde daar ook een vraag over, net als de heer De Groot en mevrouw Jagtenberg — zijn wij bezig met het tweesporenbeleid, met als doel om in 2028 een Europees alternatief te hebben, onder andere voor Palantir. Waarom is dat dus zo ingewikkeld? Omdat onze CIO niet met één partij, maar met heel veel partijen gesprekken moet voeren. Die vinden op dit moment plaats. Wij zijn erg optimistisch dat

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

we een alternatief kunnen gaan bouwen, maar dat kan niet van vandaag op morgen en het is ook geen walk in the park. Zo reëel moeten we ook zijn. Maar wij voelen de druk vanuit de Kamer. We voelen ook zelf de noodzaak. We zijn hier dus ook echt mee bezig. Nogmaals zeg ik richting de heer Bolhuis: de stip op de horizon, 2028, is echt menens voor ons. Daar zijn we nu dus ook al mee bezig.

De **voorzitter**:
Ik kijk even of u aan het einde van uw blokje bent gekomen.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Ik heb nog twee dingetjes. Ik ben nog niet aan het einde van het blokje, maar wel bijna.

De heer Bolhuis vroeg in het verlengde van de vorige vraag of de regering bepaalde leveranciers in beeld heeft voor de bouwblokken om Palantir mee te vervangen. Ja, Defensie heeft verschillende leveranciers op het oog om de bouwblokken van Palantir te vervangen. Dit zijn diverse Nederlandse en Europese leveranciers. Zoals ik al zei, gaat het niet alleen om het vinden van deze partijen, maar ook om het integreren van deze partijen en het zorgen dat de informatie gedeeld kan worden. Dus ja, we hebben ze in beeld en we hebben contact met ze. Ik ga daar binnenkort op werkbezoek om heel praktisch te kijken hoe het vordert. We zijn er dus al serieus mee bezig.

De heer Bolhuis vroeg vervolgens of de Europese of Nederlandse ontwikkelaars er gelijk op kunnen springen om het over te nemen. Dat ligt eigenlijk in het verlengde daarvan. Stel, we kunnen geen updates meer krijgen. Dat is eigenlijk wat ik al antwoordde; we zijn continu aan het kijken hoe we allereerst kunnen zorgen dat we als Defensie steeds meer zelf kunnen doen. Dat is als we naar GrIT gaan die 60%. Dat willen we zo snel mogelijk ophogen. Bij het tweesporenbeleid zijn we nadrukkelijk aan het kijken naar Nederlandse en Europese partijen, die steeds meer over kunnen nemen. Dan is het uiteindelijk wel een zegen dat je meerdere partijen hebt en dat je nooit één grote afhankelijkheid creëert, die je dan in één keer heel kwetsbaar kan maken.

Dat was het, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank voor de beantwoording. Er is in ieder geval een interruptie voor u van de heer Boon. Daarna is er een interruptie van de heer Bolhuis. Mevrouw Jagtenberg had er ook eentje. Dan kom ik bij de heer Boon, dan mevrouw Jagtenberg en dan de heer Bolhuis.

De heer **Boon** (PVV):
Even terug naar de vervanger van Palantir. De staatssecretaris zegt: het wordt geen walk in the park, het wordt lastig en moeilijk. Ik wil eigenlijk een principiële uitspraak van de staatssecretaris. Durft hij hier te zeggen: wij gaan nooit overstappen op een alternatief dat slechter is? Als hij zegt "wij kunnen die uitspraak hier niet doen", hoeveel procent slechter mag wat we geleverd krijgen dan zijn dan Palantir? Zoals ik het nu zie, is Palantir op dit moment namelijk superieur. We zien dat in Oekraïne en bij het gevecht van Israël tegen de terroristen. We zien dat op heel veel plekken. Kan de staatssecretaris nu dus zeggen dat we niet naar een slechter product gaan overstappen?

Staatssecretaris **Boswijk**:

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Wat het wel ingewikkeld maakt, is dat er niet een-op-een een vergelijkbaar product is. We hebben nu één product waarvan we afhankelijk zijn. We gaan kijken naar een Europees alternatief. Dat doen we niet over één nacht ijs. Dat heb ik ook eerder gezegd. We doen dat op een verstandige en goede manier. Over twee jaar hebben we hele andere uitdagingen. Dan hebben we ook weer andere Europese en Nederlandse partijen die alternatieven kunnen bieden. Ik denk dus dat het heel moeilijk meetbaar gaat worden. Een product van twee jaar geleden is nu alweer totaal outdated. Je gaat in 2028 dus nooit een vergelijk kunnen maken met wat wij in 2027 of 2026 hadden. Het enige wat voor ons randvoorwaardelijk is, is dat we binnen de randvoorwaarden de beste spullen hebben die zorgen dat onze mannen en vrouwen ons zo optimaal mogelijk veilig kunnen houden. Ik ben ervan overtuigd dat wij in Europa en in Nederland op dit gebied heel veel kennis hebben om dit te verzorgen. De uitdaging zit er gewoon in dat het versnipperd is, maar ik ben ervan overtuigd dat we een volwaardig alternatief kunnen gaan bouwen. Zeker.

Mevrouw **Jagtenberg** (D66):
Ik had een klein binnenpretje bij de beantwoording van de staatssecretaris op mijn vraag. Ik vroeg hoelang Defensie zonder bepaalde capaciteiten kan en wat voor impact dat op missiekritische capaciteit heeft, en de beantwoording was: dat ligt eraan hoelang je zonder zit. Dat vond ik wel weer leuk, maar ik zal het anders formuleren. Dan komen we misschien tot een antwoord dat mijn zorgen een beetje wegneemt. Een aantal van dit soort software- of cloudcapaciteiten hangt vast aan onze logistieke processen. Dat is operationeel natuurlijk sowieso missiekritisch. Ik wil dus vooral weten of er een plan ligt zodat we zo lang mogelijk door kunnen gaan. Stel, je wordt afgesloten van bepaalde software. Stel, je moet zelfstandig iets draaiend houden. Hoelang kan je daar dan mee doorgaan? Hoe voorkom je dat je operationaliteit in het geding komt?

Staatssecretaris **Boswijk**:
Stel dat een systeem van vandaag op morgen geen updates meer krijgt. Dan is dat niet meteen vandaag een probleem. Laat ik het even beperken tot bijvoorbeeld je iPhone. Stel dat die geen update krijgt. Dan heb je daar de eerste weken helemaal nog geen last van. Na verloop van tijd kan je bijvoorbeeld opeens een berichtje krijgen van WhatsApp waarin wordt gezegd: wij gaan weer een update doen. Die kan dan echter niet draaien op je iPhone, want dan moet je eerst het hele besturingssysteem updaten. Eigenlijk kan je die vergelijking ook wel maken met onze IT-systemen. Het zal niet meteen impact hebben, maar hoe langer het duurt, hoe groter die impact wordt.

Als zoiets zich voordoet, zullen wij er als de brandweer voor zorgen dat er alternatieven gaan komen. Sterker nog, wij houden alles in de gaten om ervoor te zorgen dat we hierdoor überhaupt niet worden overvallen. We hebben ook niet het signaal dat dat ons ineens zal overkomen, omdat de relatie met de partijen waarmee wij werken gewoon goed is. We vinden ook — en dat vindt ook de samenleving — dat wij als Europa meer onze eigen broek op moeten houden op dit gebied. In die zin zitten wij er zakelijk in. Ik geloof dat mevrouw Nanninga, de heer De Groot en de heer Van Lanschot het ook zo zeiden: het is geen doel op zich om te zeggen dat we helemaal niks meer met Amerika te maken willen hebben. Dat is niet onze insteek. Onze insteek is dat we veel meer Europese soevereiniteit willen creëren. Dat wordt ook wel begrepen door de andere partijen waar we op dit moment mee werken. Er is een hele goede, maar wel zakelijke relatie. Er is nu geen aanleiding om te denken dat we uit moeten kijken. Mocht het gebeuren, dan heeft het niet meteen een impact op de meest kritische software, maar

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

dan zullen wij meteen alles op alles moeten zetten om ervoor te zorgen dat we wel weer updates krijgen. Dan doen we dat misschien wel zelf. Dat is het antwoord dat ik daarop kan geven.

De heer **Bolhuis** (PRO):
Ik wil nog even ingaan op Palantir. Ik heb daar een vraag over. Het is mij nog niet duidelijk. Volgens mij is de afspraak in het tweesporenbeleid dat we proberen om volledig af te bouwen van Palantir. In de beantwoording staat nu dat leveranciers worden aangezocht voor bepaalde bouwblokken. Mijn vraag is heel concreet: wordt er gewerkt aan een volledige vervanging van Palantir? Ik snap dat dat moeilijk is met verschillende bedrijven en leveranciers, maar ik wil weten of er gewerkt wordt aan een planning of plan om naar een volledige afbouw toe te gaan en of daar ook een einddatum aan zit.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Sorry, dan ben ik misschien niet duidelijk geweest in mijn antwoord. Ja. Het is alleen zo dat Palantir een heel breed spectrum aanbiedt. Ik probeerde net te zeggen dat er geen een-op-eenoplossing is. Daarom hebben we het opgeknipt in bouwblokken. Het is niet zo dat we zeggen: we doen een deeltje dan. Nee, we zullen voor al die bouwblokken alternatieven moeten vinden. Daar zijn we dus nu ook al heel hard mee bezig. Het positieve daarvan is dat we niet meer in een situatie komen waarbij we van één leverancier bovengemiddeld afhankelijk zijn. Maar we gaan voor het hele spectrum, voor alle blokken, Nederlandse en Europese alternatieven vinden.

De **voorzitter**:
Dan kunt verdergaan met … O, u heeft nog een vervolginterruptie.

De heer **Bolhuis** (PRO):
Ik heb een vervolgvraag over een ander onderwerp. Die gaat over de essentiële onderdelen van het IT-landschap in den brede, op het moment dat daar een partij uit zou stappen en je kunt updates niet meer doen. Is er binnen Defensie voor de verschillende onderdelen een soort back-uplist van leveranciers die meteen zouden kunnen inspringen en met wie jullie contact hebben? Ik hoor nu verhalen als: dan moeten we iets gaan doen. Maar is zoiets beschikbaar voor het geval de nood aan de man is. Als zo'n back-uplist er niet is, zou ik de regering willen oproepen om daarmee te gaan beginnen en ervoor te zorgen dat er zo'n back-uplist is voor het geval dat. De markt bestaat namelijk niet meer op het moment dat het oorlog of crisis is.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Dat is een zeer terechte opmerking van de heer Bolhuis. Laat ik het kopje soevereiniteit beëindigen met te zeggen: Defensie is echt de meest soevereine organisatie op IT-gebied binnen Nederland. Wil dat zeggen dat we klaar zijn? Nee. We zullen echt continu moeten blijven verbeteren en blijven werken. Hoe doen we dat? Dat doen we allereerst door ervoor te zorgen dat we steeds meer kennis in huis hebben. Ik denk dan aan GrIT en die 60%. Dat gaan we opschroeven, zodat we uiteindelijk meer kennis binnen onze organisatie hebben. Het tweede is dat we gaan bekijken hoe we onze afhankelijkheid van IT-systemen veel meer kunnen opknippen over meerdere partijen. Ik denk dat het verstandig is dat we als Europa en als Nederland steeds meer onze eigen broek gaan ophouden. Ik denk dat het niet verstandig zou zijn als we zouden kiezen voor één andere Europese partij in een ander Europees land, omdat we ook niet weten hoe die

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

ontwikkeling daar in de toekomst gaat. Ik denk dat we deze gelegenheid moeten aanpakken om er juist voor te zorgen dat we in de toekomst veel meer kunnen gaan schuiven tussen partijen en veel meer gebruik kunnen maken van open architectuur, zodat we data ook makkelijk kunnen verplaatsen van de ene naar de andere. Dus ligt er een plan en wordt er nagedacht over scenario's? Daarop kan ik zeggen: ja. Ik durf ook wel te zeggen, nogmaals, dat we op dit gebied echt wel vooroplopen. Zijn we klaar? Nee, en dat zullen we ook nooit zijn.

De **voorzitter**:
Dan kunt u nu wel beginnen aan de beantwoording van uw derde blokje. Uw vervolgt uw betoog.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Dank, voorzitter. Dan het blokje AI. Ik ben het helemaal eens met meerdere leden van de Kamer die zeiden: dit is eigenlijk zo'n groot onderwerp … Dat geldt zeker voor AI in het militaire domein, want dat is de meest praktische toepassing, denk ik. Maar je kan het inmiddels op bijna elk ethisch vraagstuk plakken. Uiteindelijk gaat de Kamer er natuurlijk ook zelf over, maar ik ben altijd bereid om hierheen te komen om hierover een apart debat te hebben. Meerdere Kamerleden gaven inderdaad terecht aan dat het een belangrijk onderwerp is en dat we hier natuurlijk ook politiek een mening over moeten vormen.

Mevrouw Jagtenberg stelde onder andere de vraag welke stappen er voor nationale wet- en regelgeving worden gezet. De NAVO-uitgangspunten voor verantwoordelijk gebruik van AI vormen voor ons ook een deel van de uitgangspunten. Dat betreft onder andere rechtmatigheid, uitlegbaarheid en betrouwbaarheid. De kern van het beleid is altijd dat de mens in de loop moet zijn. Deze principes zijn ook vastgelegd in een intern beleidskader waaraan wij als Defensie gehouden zijn.

Nederland loopt hierin voorop en wil daarom ook internationaal laten zien welke stappen worden gezet om de ontwikkeling, verwerving en inzet van AI binnen deze kaders toe te passen. Eventuele internationale afspraken, bijvoorbeeld ook over autonome wapensystemen, zullen we verankeren in interne en internationale verdragen. Zoals u weet, zijn we dan ook drukdoende — dat doen we niet sinds gisteren, maar al sinds 2023 — om onder andere onze overtuiging, die gelukkig wordt gedeeld door heel veel landen op de wereldbol, in internationale verdragen te krijgen. Ik denk dat de afspraken van afgelopen maanden daar hoopgevend in zijn, en dat tegelijkertijd al het nieuws ook laat zien dat het heel erg nodig is en dat ook heel veel landen hiermee worstelen.

Mevrouw Jagtenberg vroeg dan ook: hoe waarborgt de staatssecretaris dat de ethische en juridische kaders voor militair gebruik van AI vanaf het begin in deze ontwikkeling zijn verankerd? Wij hebben dus dat interne beleidskader, en onze ontwikkeling van alle systemen en onze doctrines zijn daar ook op gebaseerd. We zijn dus ook vooral drukdoende met continu bekijken of dit de goede kernpunten zijn. We hebben ook een brede dialoog met de wetenschap hierover, waar natuurlijk ook veel kennis is. We zijn ook heel erg druk met bekijken of we dit internationaal kunnen uitrollen, want het heeft niet zo heel veel zin als Nederland zich als enige hieraan houdt. Dat is overigens niet het geval. Er zijn gelukkig veel landen die dat doen. Maar uiteindelijk wil je natuurlijk ook hierover internationaal bindende afspraken hebben. Ik kan de heren Bolhuis en Van Lanschot toezeggen dat het kabinet richting de conferentie in Genève met uw Kamer zal

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

delen wat de inzet van het kabinet zal zijn. Ik ben altijd bereid om hierover met uw Kamer in debat te gaan om ook uw guidance op te halen. Er zijn hier natuurlijk ook al meerdere moties over ingediend — ik dacht van de heer Dassen en mevrouw Jagtenberg — waarop we overigens ook al hebben gereageerd. Voor zover ik weet liggen we eigenlijk gewoon op één lijn met de Kamer als het gaat over de inzet van AI in het militaire domein. Nogmaals, wij zullen de kabinetsinbreng vooraf delen met uw Kamer.

De heer Dekker zei dat ontwikkeling en toepassing van AI-diensten sneller verlopen dan het toezicht hierop en vroeg of ik dat ook zorgwekkend vind. Ik denk dat gelukkig veel mensen — u en ik zeker — zich continu zorgen maken over AI. AI biedt heel veel gunstige dingen. Er zijn veel toepassingen van AI die de mensheid heel veel goeds kunnen brengen, maar het kan ook heel desastreus zijn. Als ik het goed zeg, heeft Plinius de Oudere, een Romeinse filosoof, ooit geschreven: de uitvinding van ijzer heeft ons de ploeg en de bijl gebracht en heeft ons gebracht dat we rotsen kunnen bewerken, maar we kunnen nu ook pijlen en hele grote voorwerpen op lange afstand afschieten en mensen dus ook doden; per saldo is de uitvinding van ijzer dus desastreus. Ik las dat toevallig afgelopen weekend en toen dacht ik: hé, die dilemma's komen erg overeen met wat wij met AI hebben. Ik denk dat AI sec niet slecht of goed is, maar meer de toepassing van AI is een zorg, waarover we het maatschappelijk debat moeten voeren. Wat mij betreft is dat ook niet voorbij. Ik zou ook een oproep aan uw Kamer willen doen, die u helemaal niet nodig heeft, om ons daar ook op scherp te houden. Dat maakt het beleid rond AI denk ik goed.

De heer **Dekker** (FVD):
Ik verwees daarbij ook — ik weet niet zeker of de heer Bolhuis het ook benoemde — naar autonome AI in de zin van AI-agents die rogue gaan. Dat is tegenwoordig het laatste. Die agents zijn dan niet meer in opdracht van hun eigenaar bezig, maar zijn zélf bezig. Dat schijnt tegenwoordig toch wel echt een probleem te worden. Ik vraag mij af of Defensie daar überhaupt mee bezig is, want dat is natuurlijk een ongelofelijk gevaar, dat je zou moeten beteugelen, hoewel ik niet weet hoe je dat zou moeten doen. Maar is dat onderwerp aan de orde?

Staatssecretaris **Boswijk**:
Zeker. De zorg die geuit wordt door de heer Dekker is een legitieme zorg. Die leeft niet alleen in de Kamer, mij ook wij kijken er continu naar. Het is mede naar aanleiding van een motie van de heer Dassen hierover dat wij twee weken geleden een Kamerbrief met u hebben gedeeld over de ethische dilemma's waar wij tegen aanlopen en de afwegingen die wij maken. Deze discussie eindigt niet bij de brief van twee weken geleden. Het is denk ik een continu debat hierover, maar omwille van de tijd zou ik voor het antwoord op de vraag willen verwijzen naar de brief die wij twee weken geleden hierover aan de Kamer hebben gestuurd. Ik ben altijd bereid om hier nog een apart debat over te hebben, want ik denk dat dit onderwerp blijvende aandacht vraagt.

De **voorzitter**:
Ik zie dat dit geen verdere interrupties oproept. U kunt verdergaan met de beantwoording in uw vierde blok.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Nee, ik was nog niet klaar, voorzitter. Sorry. De heer De Groot had nog een vraag

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

gesteld over een Britse taskforce over AI-initiatieven binnen de krijgsmacht. Hij vroeg hoe die worden geïmplementeerd en of daarmee wordt getest en gewerkt. Ook vroeg hij of dit iets is wat wij ook kunnen doen. In zekere zin zijn we exact dit al aan het doen op onze Nederlandse manier.

De **voorzitter**:
Bent u nu aan het einde gekomen van het blok AI?

Staatssecretaris **Boswijk**:
Ja, dat was het blokje AI.

De **voorzitter**:
Dan kijk ik even naar de leden. Ik zie een interruptie van de heer Van Lanschot.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Over de inbreng in Genève en bij het, laten we zeggen, voorlopige akkoord dat bereikt is, had ik een vraag over de verandering van toepasselijk recht. Het zou fijn zijn als de staatssecretaris die nog zou kunnen beantwoorden en deze vraag niet wordt geteld als interruptie.

Staatssecretaris **Boswijk**:
In het licht daarvan: voor ons is het … Kijk, het is dat de heer Van Lanschot ons heeft gewezen op die verschuiving van het internationaal recht naar het internationaal humanitair recht, dat betrekking heeft op de gewapende conflicten, wat meer Defensieterrein is. Onze inzet is nog steeds het hele brede spectrum. Wij zagen daar niet een verandering in en wij zijn daar ook niet in veranderd. Onze inzet zal nog steeds hetzelfde zijn. Nogmaals, wij zullen de inzet die wij uiteindelijk in Genève zullen plegen, ook nog even delen met uw Kamer. Voor ons is er geen verandering van beleid hierin of een verandering van standpunt naar aanleiding hiervan.

De **voorzitter**:
Dan zeg ik even in de richting van de heer Van Lanschot dat we deze inderdaad niet tellen als interruptie. Het woord is aan u.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Begrijp ik dan goed dat de insteek van het Nederlandse kabinet nu is om het internationaal humanitair recht en niet het internationaal recht toe te passen, of om juist wel weer terug te gaan naar het internationaal recht, dat oorspronkelijk van toepassing was hierop?

Staatssecretaris **Boswijk**:
Excuus. Hij zat nog in het blokje andere belangrijke zaken. Het was logischer geweest als ik hem in AI had gedaan. Excuus daarvoor. Nee, wij zullen nog steeds wel inzetten op de breedte, dus op het internationaal recht, en het niet alleen beperken tot het internationaal humanitair recht. Voor ons is het dus geen beleidsverandering.

De **voorzitter**:
Oké. Dan kunt u volgens mij nu daadwerkelijk overgaan naar uw vierde blok.

Staatssecretaris **Boswijk**:

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Excuus, voorzitter. Ik moet even mijn administratie op orde brengen. Dan het kopje samenwerking rijksbreed en marktpartijen. De heer Van Lanschot stelde de vraag: worden de soevereine cloud en de staatsgeheime cloud beide scalable by design? De staatsgeheime cloud is wel echt sec Defensie, maar in de breedte: ja. Het ontwerp, de beveiligingsmaatregelen en de inrichting van onder andere de soevereine cloud zullen wij zo maken dat die schaalbaar is. De staatsgeheime cloud betreft een eerste opzet en een beproeving voor twee usecases binnen Defensie. Bij deze is scalable by design nog niet meegenomen in het ontwerp, maar dat is ook minder nodig, omdat dit een heel specifiek Defensieprincipe is. Nogmaals, wij hebben dus ook al actief onze medewerking aangeboden aan beide collega-staatssecretarissen om te kijken hoe we dit breder kunnen oppakken.

In het verlengde daarvan vroeg de heer Van Lanschot ook of dat zin heeft, want je moet aangesloten zijn op NAFIN. Is dat dan wel realistisch? Een terechte vraag, maar alle ministeries zijn aangesloten op NAFIN, dus het is inderdaad mogelijk.

De heer Van Lanschot vroeg ook nog: heeft u overleg met andere ministeries, zodat we ze niet onnodig voor de aankomende tien jaar vastleggen? De staatsgeheime cloud betreft een eerste opzet van beproeving. De beproeving loopt tot 2028/2029. Daarna zullen we een evaluatie doen en is de deelname van andere ministeries pas relevant. De overeenkomst voor de soevereine cloud is aanbesteed onder de Aanbestedingswet op defensie- en veiligheidsgebied. Hierdoor is deelname van andere ministeries aan de overeenkomst voor de soevereine cloud nog niet mogelijk. Andere ministeries dienen zelfstandig een contract met SAP af te sluiten en kunnen zelf daarin hun looptijd bepalen. Wel is afgesproken dat ontwerp, beveiliging, inrichting en contactdocumenten mogen worden hergebruikt voor andere ministeries, zodat niet al het werk opnieuw hoeft te gebeuren. Op dat gebied zijn ook al overleggen met andere ministeries.

De **voorzitter**:
Ik kijk even of … U heeft een interruptie van de heer Van Lanschot, maar wellicht was u nog niet aan het einde van uw blokje gekomen.

Staatssecretaris **Boswijk**:
O, nee, excuus. Het blokje samenwerking rijksbreed is nog een stuk langer, ja.

De **voorzitter**:
Dan maakt u dat wat mij betreft eerst af. Vervolgt u uw betoog.

Staatssecretaris **Boswijk**:
De heer Dekker vroeg: hoe zorgen we voor samenhang met andere departementen? Defensie werkt in tal van werkgroepen samen met andere ministeries, bijvoorbeeld rond de doelen van de Nederlandse Digitaliseringsstrategie of het House of Cyber. Daarnaast werkt Defensie vanuit maatschappelijke weerbaarheid juist heel actief aan samenwerking met andere overheden en organisaties, bijvoorbeeld de geneeskundige keten. Ten derde voert Defensie een actief beleid om IT-diensten en -kennis waar mogelijk en nuttig te delen. Zoals ik al zei, heb ik op 5 oktober een brief gestuurd naar de staatssecretaris van BZK met het aanbod om onze kennis te delen. Voor de rest zijn in die brief ook wat voorbeelden genoemd over de soevereine cloud en DefensieGPT, een soort ChatGPT, maar dan binnen Defensie. Op dat gebied delen wij onze kennis dus al.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De heer Dekker vroeg, eigenlijk in het verlengde daarvan, of Defensie niet te veel een uitzonderingspositie krijgt. Waarom is die uitzonderingspositie er nou precies? Ik denk dat u wel zult begrijpen dat wij als Defensie echt een andere rol hebben dan sommige andere ministeries. Wij hebben bijvoorbeeld echt wel een andere positie dan het ministerie van BZK. Dat komt onder andere omdat wij ook deelnemen aan samenwerkingen in NAVO-verband. Tegelijkertijd leggen wij, net als alle andere ministeries, verantwoording af bij uw Kamer, maar ook aan organen zoals de Adviescommissie ICT-toetsing, de ADR en ook de Rekenkamer. Wij voeren ook actief beleid om te kijken waar andere ministeries gebruik kunnen maken van onze diensten. Het is dus ook in ons belang om niet helemaal een broodje-speciaal te maken, maar ook om continu te kijken of wat wij doen ook toegepast kan worden bij andere ministeries.

In het verlengde daar weer van vroeg de heer Dekker hoe de ontwikkeling van de soevereine cloud zich verhoudt tot het rijksbeleid. Welke kaders gelden er als andere ministeries ook gebruik willen maken van dezelfde cloud? Defensie vindt het gebruik van cloudtechnologie noodzakelijk voor het borgen van de continuïteit en het voortzettingsvermogen van onze krijgsmacht. De soevereine cloud is gebaseerd op de eisen van de ABDO, de Algemene Beveiligingseisen voor Defensieopdrachten, de ABRO, de Algemene Beveiligingseisen voor Rijksoverheidsopdrachten, en het beveiligingsbeleid van Defensie. Verder zijn er specifieke eisen gesteld aan de weerbaarheid en de autonomie van deze cloud. Daarmee past de soevereine cloud van SAP binnen het rijkscloudbeleid. Er lopen ook continu gesprekken met andere ministeries om te kijken welke lessen zij kunnen leren. Dus ja, het past binnen het rijksbeleid.

Mevrouw Jagtenberg vroeg: kan de staatssecretaris toezeggen een strategische publiek-private samenwerking rondom IT op te zetten? Ja, ik ben ook een voorstander van deze samenwerking. Wij kunnen dit als overheid ook niet alleen. Wij hebben ook kennis vanuit de marktpartijen nodig. Het vindt op dit moment ook al plaats, bijvoorbeeld bij GrIT en bij de langlopende samenwerking bij het gebruik van NAFIN, maar ook rondom het tweesporenbeleid, bijvoorbeeld als het gaat over Palantir, waar we het net al over hadden. Daarbij zijn we in overleg met een heel consortium aan Nederlandse en Europese partijen om te komen tot zo'n samenwerking, zodat we uiteindelijk weer een betrouwbare basis hebben voor de IT-applicaties in de toekomst. Dus ja, we moeten hiermee aan de gang en we doen dit ook al, omdat we ook het belang hiervan zien. We kunnen dit als overheid onmogelijk zelf doen.

De heer De Groot vroeg: in hoeverre ziet de staatssecretaris SpaceX als een betrouwbare leverancier? Defensie ziet SpaceX als een partner waar we minder afhankelijk van willen worden. SpaceX is tegelijkertijd gewoon een leverancier die gevestigd is in een NAVO-land, die capaciteit biedt die erg van belang is. Wij zien ook, in het verlengde van een verdere afbouw, of — laat ik het zo formuleren — in het verlengde van een gezondere balans brengen in afhankelijkheden, dat wij als Europa op dit gebied een flinke tand bij moet zetten in het opzetten van eigen capaciteiten. Dat is ook een van de redenen dat u in de Defensienota en nu ook in de begroting kunt zien dat er substantieel meer geld naar deze capaciteiten toegaat. Veel van mijn afspraken de laatste tijd gingen ook over het spacedomein, met veel Europese bedrijven die op dit gebied opereren.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

In het verlengde daarvan sprak de heer De Groot over de beperkingen van Starlink in Oekraïne. Daar hebben wij natuurlijk ook naar gekeken. Dat is buitengewoon zorgwekkend. Als Defensie kunnen wij dan ook niet afhankelijk zijn van één leverancier. Wij zijn druk bezig met het zoeken naar alternatieven in het spacedomein, maar ook in de lagere luchtlagen. Denk aan luchtballonnen met, even plat gezegd, versterkers eronder die signalen kunnen versterken. Zo zijn er nog veel meer alternatieven. Er is geen silver bullet. De silver bullet in dit hele verhaal is: zorgen voor diversiteit aan instrumenten en aan aanbieders. Daar zijn wij op dit moment dus druk mee doende.

Dat was het kopje samenwerking, rijksbreed en met marktpartijen, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank aan de staatssecretaris. Ik heb in ieder geval één interruptie gezien, namelijk van de heer Van Lanschot. Daarna komt mevrouw Jagtenberg.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Fijn dat andere ministeries straks kunnen aanhaken op de soevereine cloud. Mijn vraag ging eigenlijk over iets anders. Is er regie op het actief informeren van hen over het feit dat er binnenkort een kans is dat zij over kunnen, zodat zij zich nu niet vastleggen in tienjaarcontracten, zonder dat zij dit weten?

Staatssecretaris **Boswijk**:
Allereerst is er natuurlijk de vrij formele brief waarin we dat aanbod doen, maar dat is niet het enige. Het is ook op het niveau van de CIO. Heel praktisch: ik neem de CIO mee naar de overleggen met mijn collega's, zodat de mensen die er echt verstand van hebben, direct met elkaar het gesprek voeren. Ik weet van de CIO dat die niet alleen met de Kamer gesprekken voert, maar ook met zijn collega's op andere ministeries; dus ja.

De **voorzitter**:
Dan kom ik bij mevrouw Jagtenberg.

Mevrouw **Jagtenberg** (D66):
Dank aan de staatssecretaris voor de toezegging over strategische publiek-private samenwerking. Ik wilde nog even een vraag daarover stellen om te checken of we wel op hetzelfde niveau zitten qua hoogte van onze doelstelling. Gewoon samenwerken met IT-partijen en marktpartijen is namelijk iets anders dan een echt geformaliseerde strategische publiek-private samenwerking. Ik neem enkele voorbeelden. Als je internationaal vraagt waar je de beste radarsystemen vandaan haalt, dan zegt men: Nederland. Als je vraagt waar je de beste maritieme systemen vandaan haalt, dan zegt men: Nederland. Zo kan ik nog een hele rits aan voorbeelden geven, maar omwille van de tijd zal ik het even hierbij houden. Daarom zou ik ervoor willen pleiten om echt een geformaliseerde publiek-private samenwerking te bewerkstelligen met alle marktpartijen, zodat dit strategisch wordt aangepakt. Dan kan Nederland in de toekomst ook het land zijn waar men aan denkt als het gaat om de beste IT-systemen. Vraagteken.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Ja en nee. Dat soort antwoorden is altijd ingewikkeld. Dus, ja, ik ben het helemaal met mevrouw Jagtenberg eens dat het voor ons allemaal onontgonnen gebied is. Het is in ons belang en net zo goed in het belang van deze bedrijven dat we commitment uitspreken, dat we risico's delen en dat we samen experimenteren. Dan kan zo'n

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

publiek-private samenwerking inderdaad heel nuttig zijn. Voor een deel doen we dit al, vooral op het gebied van de pantservoertuigen, zoals blijkt uit de brief die ik van de week naar de Kamer stuurde. We hebben ervoor gezorgd dat we dat met meerdere Europese landen doen en dat er ook een deel landt bij de Nederlandse defensie-industrie. Dat komt doordat er strategische partnerschappen met de defensie-industrie zijn. Dat zullen we op IT-gebied ook gaan doen.

Tegelijkertijd zul je ook altijd enige vorm van flexibiliteit willen hebben in die zin dat je altijd open wilt blijven, omdat deze sector zich zo ontzettend snel ontwikkelt, zoals mevrouw Jagtenberg ook weet. U heeft allemaal de Quote 500 kunnen zien, althans, nog niet, maar het nieuws erover waarschijnlijk wel. Op die lijst staan mensen die nu miljardair zijn, terwijl ze hun bedrijf vorig jaar pas hebben opgericht. Wij moeten dus ook een bepaalde flexibiliteit hebben om altijd weer nieuwe kennis en nieuwe bedrijven binnen te halen. Dus, ja, ik ben zeker bereid om die publiek-private samenwerking, de strategische samenwerking, aan te gaan, maar ik wil ook wel altijd iets aan vrijheid creëren om flexibel te kunnen zijn op dit gebied.

De **voorzitter**:
Dan kunt u verdergaan met de beantwoording van het laatste blok. Als ik het goed heb genoteerd, dan waren dat andere belangrijke zaken.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Zeker. Dit gaat de titel van het kopje zijn natuurlijk.

Mevrouw Jagtenberg zei dat het inmiddels dagelijkse realiteit is dat Chinese en Russische satellieten een bedreiging vormen voor Europese satellieten. Hoe beschermen wij onze capaciteiten en welke niet-kinetische tegenmaatregelen gaat de staatssecretaris op Europees niveau initiëren? Ik herinner me dat mevrouw Jagtenberg ook refereerde aan mijn bezoek aan de VS. Zij vroeg: wanneer gaat u naar een ander land?

Allereerst wil ik zeggen dat ik inderdaad in de VS geweest was. Het doel was om met 70 Nederlandse bedrijven naar de VS te gaan. NLR was een van de organisaties — dat is geen bedrijf — die mee was, omdat wij capaciteiten hebben die de Amerikanen ook hebben. Het doel van die reis was dus om ervoor te zorgen dat we in de Amerikaanse supply line komen. Ik ben de afgelopen maanden ook in al onze buurlanden geweest en ik ga binnen een maand nog met een handelsmissie naar Scandinavië, naar Zweden en Noorwegen, om onder andere op het gebied van space een eerste kennismaking of een vervolggesprek te hebben met een aantal concrete bedrijven. In die gesprekken bekijken we hoe bedrijven uit Finland bijvoorbeeld hier in Nederland kunnen landen en meteen worden ingebed in het Nederlandse space-ecosysteem. Dat doen we omdat wij natuurlijk zien dat we op het gebied van space superafhankelijk zijn van onder andere de VS en dat de samenwerking op Europees gebied op het vlak van space nog echt te versnipperd is. Je ziet wel al een soort coalitie ontstaan van Finland, Nederland, Zweden en Polen, zo ongeveer. Daar wil Nederland echt stevig tussen zitten, juist om de zorg van mevrouw Jagtenberg, die helemaal legitiem is, te kunnen counteren. Tegelijkertijd zullen we de dreiging in space niet alleen met space-instrumenten gaan counteren, maar ook op andere niveaus. We zullen de communicatie dus ook op andere manieren van a naar b moeten krijgen. Dat kan ook in de lagere luchtlagen zijn. Het kan ook via lasercommunicatie, waar TNO het vandaag over had en dat gisteren een item was bij

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

RTL. Er zijn dus alternatieven die daarbij kunnen helpen. Wat ons betreft is het dus en-en-en, maar de bottomline is: meer Europees. Daar zijn we hard mee bezig. Ik hoop daar echt op korte termijn een aantal concrete resultaten op te boeken.

De **voorzitter**:
Was u aan het einde gekomen van de beantwoording?

Staatssecretaris **Boswijk**:
Nee, natuurlijk niet, sorry. Dat waren de spelregels. Excuus.

De **voorzitter**:
Dan kunt u de beantwoording vervolgen ...

Staatssecretaris **Boswijk**:
Excuus. Dat was mijn fout, voorzitter.

De **voorzitter**:
… en dan kan aan het einde van het blokje …

Staatssecretaris **Boswijk**:
Dat heeft u inderdaad gezegd, ja.

De vraag van de heer Van Lanschot ging over een heel ander onderwerp. Het was een zeer terechte vraag over de stroomkabels, de pijpleidingen enzovoort, enzovoort, enzovoort, en over wat allemaal openbaar te vinden is. De heer Van Lanschot heeft gezien dat we er naar aanleiding van de Kamervragen over de brandweer werk hebben gemaakt om die informatie af te schermen. Voor een groot deel is dat inderdaad gelukt. De heer Van Lanschot maakte inderdaad wel terecht de opmerking dat de hoogresolutiesatelietbeelden wel nog zichtbaar zijn. Wij zijn bezig om hieromtrent verzoeken te doen. Het is echter wel een probleem dat dit vooral commerciële partijen betreft die niet onder onze jurisdictie vallen. Wij zijn daar met grote prioriteit mee bezig, maar het ligt niet helemaal in onze invloedsferen. Wij zullen er alles aan doen om hier zo snel mogelijk iets in te kunnen verbeteren. Als we iets daarover kunnen melden, zullen we dat zo snel mogelijk doen. Dit is alleen niet iets waar we meteen alle invloed op hebben in tegenstelling tot op andere informatie, die vaak bij medeoverheden ligt.

De heer Van Lanschot vroeg ook nog of Defensie in het register externe veiligheidsrisico's inmiddels al structureel defensiegevoelige informatie kan afschermen. Ja, dat kunnen we. In de eerdere beantwoording van de schriftelijke vragen hebben we al laten zien dat we een aantal structurele oplossingen hebben gevonden om te voorkomen dat we in de toekomst worden overvallen. Wij zorgen er dus voor dat dit er bij nieuwe ontwikkelingen meteen ingebakken zit. Tegelijkertijd wordt in opdracht van IenW gewerkt aan een aanpassing van het Register Externe Veiligheidsrisico's, waardoor aangeleverde informatie gerubriceerd kan worden. In de tussentijd blijven de defensiegegevens afgeschermd.

Globale liggingsdata van pijpleidingen blijven wel online. Dat heeft ermee te maken dat, als we het helemaal afschermen en je er dus helemaal niks meer over kunt vinden, het volgende probleem zal zijn dat elke hovenier dan weer een paal door een of andere leiding slaat; niks ten nadele van hoveniers. Je moet dus altijd een soort bandbreedte

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

kunnen communiceren: als je ergens gaat graven, let dan op! Op dat moment kan dan iemand komen om de plek precies aan te wijzen, op die plaats en tijd, en als iedereen weg is, is het ook weer vergeten. Dat is een zeer terecht punt van de heer Van Lanschot en dat geeft aan dat ook wij nog steeds lerende zijn.

In hoeverre doet Nederland al mee met SCEPVA? Klopt het dat Nederland de offensieve cybercapaciteiten alleen aan de NAVO levert in het geval van artikel 5? Wij doen daaraan mee. Nederland is een van de landen die deelnemen aan dit mechanisme. In de praktijk betekent dit dat Nederland in NAVO-verband op vrijwillige basis cybereffecten kan aanbieden en na opdracht kan uitvoeren. Dit framework kan niet alleen tijdens een artikel 5-situatie, maar ook tijdens een crisis ingeroepen worden. Tegelijkertijd is het altijd een soevereine beslissing van Nederland. Uiteindelijk zullen wij dus zelf de call moeten maken of we dat gaan doen of niet, maar dat zou dus wel kunnen.

Mevrouw Nanninga heeft meerdere keren aandacht gevraagd voor locatieapps op telefoons. Ik heb gezegd dat wij voor het einde van het jaar, dus voor het kerstreces, zullen communiceren over de aanpak om te zorgen dat er in de toekomst niet weer andere apps … Ik zei net dat we 85.000 IT'ers bij Defensie hebben lopen. Dat is fantastisch, maar het is niet altijd handig dat ze op elke app zitten. Daar zijn we dus mee bezig. Voor de kerst zullen we aan u communiceren hoe we dat hebben gedaan.

De heer Dekker zei dat de eigen functionaris voor gegevensbescherming van Defensie recent nog heeft gewezen op de noodzaak om de privacy van de organisatie te verbeteren. Defensie heeft de verbetering toegezegd. De heer Dekker vraagt hoe het daarmee staat. Defensie onderschrijft volledig de noodzaak om privacy te bewaken. Defensie investeert in kennis en capaciteit op dit vlak. Heel concreet: we hebben meer privacy officers. Die voeren ook continu onderzoek uit en adviseren ook continu over de risico's aangaande gegevensverzameling en gegevensverwerking. Ook binnen de organisatie hebben we de Defensieonderdelen versterkt, met een decentrale CIO die beschikt over deskundigheid op dit vlak. Er is ook voldoende deskundigheid dicht op het gebruik van de gegevens aanwezig op het gebied van privacy. We zijn ook van mening dat we hiermee invulling hebben gegeven aan de opmerkingen.

De heer Dekker vroeg ook: welke informatie over mensen mag de overheid verzamelen, en met welk doel? Wie mag er toegang krijgen tot deze data? Defensie mag niet onbeperkt informatie verzamelen of gebruiken. De wet op de gereedstelling schrijft als uitgangspunt voor dat Defensie bijzondere persoonsgegevens niet mag verwerken. Alleen in zeer uitzonderlijke situaties zijn er gevallen voorstelbaar waarin bijzondere persoonlijke gegevens kunnen worden verwerkt, maar de Wodg is juist bedoeld om dat mandaat in te perken. Er komt nog een aparte behandeling van dit thema — die is inmiddels al begonnen — omwille van het belang van dit onderwerp, wat de heer Dekker ook al aangaf. Op een later moment zullen we hier het debat over hebben, als we de Wodg behandelen. Ik onderschrijf geheel wat de heer Dekker zei: het geeft Defensie een grote verantwoordelijkheid om hier op een goede manier mee om te gaan.

De heer Boon zei dat ook bij de uitval van netwerken of stroom militairen hun werk moeten kunnen doen en vroeg of hierop wordt geoefend. Waar lopen onze militairen dan tegenaan? Heeft Defensie nu al genoeg kennis en mensen in huis om belangrijke systemen te herstellen? Defensie heeft vorig jaar de Defensie Cyberstrategie bijgesteld.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

De eigen cyberveiligheid is daarmee topprioriteit. We doen er alles aan om uitval te voorkomen, schade te beperken en continu te leren. We testen ook doorlopend. We doen dat met red teams. We doen dit ook in internationaal verband. We kijken ook nadrukkelijk naar de lessons learned in Oekraïne. Tegelijkertijd blijven uitval en verstoringen onvermijdelijk. We zullen onze militairen ook altijd continu trainen op andere scenario's. Even een praktisch voorbeeld: stroomuitval zijn we ook aan het diversificeren. We kijken dus naar decentrale opwek. We kijken naar noodaggregaten en andere typen accu's, accu's met andere grondstoffen. In oefeningen wordt ook continu getest wat wel werkt en wat niet werkt. Dat werkt best goed. Ook bij de oefening waar ik pas geleden was, was dit een van de punten.

De heer Boon gaf ook terecht aan dat bij de volgende oorlog het toetsenbord cruciaal is. Hij zei het iets anders. Daar ben ik het inderdaad helemaal mee eens.

Waar ik het dan weer niet mee eens ben, was het statement van de heer Boon dat de Rekenkamer zou hebben gezegd dat het IT-beheer bij Defensie niet op orde is. Dat ging over de onvolkomenheden rond het autorisatiebeheer, en specifiek over de rol en de functiescheiding. In het programma Roger worden deze onvolkomenheden binnen zes tot twaalf maanden opgelost. Maar dit gaat dus niet over het IT-beheer. Ik denk dat het wel belangrijk is om dat even expliciet te benoemen.

Dat was het laatste blokje, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank. Daarmee bent u aan het einde gekomen van de beantwoording. Ik heb in ieder geval nog een interruptie van mevrouw Jagtenberg genoteerd, maar ik hoor nu dat zij daarvan afziet. Dan de heer Van Lanschot.

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Ik heb een vraag over die cybercapaciteiten die we ook kunnen leveren aan de NAVO. Ik begrijp dat we daar natuurlijk een soevereine beslissing over nemen, maar klopt het dat ook voor offensieve cybercapaciteiten geldt dat we die zonder artikel 5-situatie ook aan de NAVO kunnen leveren, als we dat willen?

Staatssecretaris **Boswijk**:
Ja, maar inderdaad wel vrijwillig.

De **voorzitter**:
Duidelijk. Als er geen verdere interrupties zijn, gaan we direct door naar de tweede termijn. Ik geef daarbij aan dat we krap in de tijd zitten. U heeft recht op anderhalve minuut spreektijd, maar ik zou de leden willen vragen om het binnen een minuut te doen. Ik zie nu dat een aantal leden afziet van een tweede termijn. Dat betekent dat we toch de spreektijd van anderhalve minuut kunnen respecteren voor de leden die wel nog behoefte hebben aan een tweede termijn. Ik begin bij mevrouw Jagtenberg.

Mevrouw **Jagtenberg** (D66):
Dank, voorzitter. Ik wil nog even ingaan op het Europese stuk. Ik noemde die publiek-private, strategische samenwerking. Waar zo'n dergelijke samenwerking zich ideaal voor leent is Europese samenwerking, want uiteindelijk wil je oplossingen ook op schaal kunnen aanbieden. Daar heb je natuurlijk partners voor nodig. De staatssecretaris was

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

recent in Washington, en ik weet uit eigen ervaring hoe het hele circus daar opgetuigd kan worden; daar is de Efteling niks bij, kan ik zeggen. Die focus mag er ook wel zijn op Europese situaties. Dus bij welke Europese bijeenkomsten kunnen we de staatssecretaris binnenkort verwachten? Welke Europese instrumenten gaat de staatssecretaris gebruiken om de IT-ontwikkelingen aan te jagen? En bij welke IT-gerelateerde EDF-programma's gaat Nederland de leiding nemen?

Dat was het van mij. Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank, mevrouw Jagtenberg. Ik kijk even in de richting van de heer Dekker. Die heeft geen behoefte aan een tweede termijn. Meneer Boon, het woord is aan u.

De heer **Boon** (PVV):
Ik ga het heel kort houden. Ik hoor iedereen heel veel praten over Europese samenwerking. Het liefst wil ik dat Nederland het zelf doet, en als Nederland het zelf niet kan, kies dan voor NAVO-samenwerking. Europees hoeft niet altijd beter te zijn. We hebben met de pulsvisserij gezien wat voor streken ook Europese landen ons kunnen leveren. Dus ga echt voor NAVO-samenwerking.

Tot zover.

De **voorzitter**:
Dank. Mevrouw Nanninga, u had aangegeven geen behoefte te hebben aan een tweede termijn. Dan kom ik bij de heer Bolhuis.

De heer **Bolhuis** (PRO):
Dank aan de staatssecretaris voor de beantwoording. Het is goed om een aantal zaken te horen, zoals de wens om Palantir volledig af te bouwen. Ook fijn dat er een back-uplist is voor essentiële delen van het ICT-landschap. Tegelijkertijd blijft het ongemakkelijk dat we voor Kyndryl geen back-upplan hebben. Ik zou toch willen dat dat gemaakt wordt, want ook bij het ICC waren goede, vertrouwde banden met alle leveranciers, maar bleek dat toch niet te werken.

Ik heb nog een echt inhoudelijke vraag. Wij krijgen signalen dat de bouw van een staatsgeheime cloud, door Thales en KPN, in samenwerking met Google gebeurt. Ik wil duidelijk weten of dat klopt. En als dat klopt, betekent dat dan dat we onder Amerikaanse wetgeving kunnen vallen bij die staatsgeheime cloud?

Verder dank ik de staatssecretaris voor de toezegging om nog een keer goed door te praten over AI-systemen die kunnen "losbreken", zoals de heer Dekker goed zei. Ik denk dat dat een goed idee is.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank voor uw bijdrage in tweede termijn. De rest van de leden ziet af van een tweede termijn. Dan kijk ik even in de richting van de staatssecretaris of we direct door kunnen gaan of dat we enkele minuten moeten schorsen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Staatssecretaris **Boswijk**:
Twee minuutjes?

De **voorzitter**:
Twee minuutjes. Dan schors ik de vergadering tot 19.43 uur.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**:
Ik heropen de vergadering. We gaan verder met de beantwoording van de staatssecretaris van de in tweede termijn gestelde vragen. Ik geef het woord dan ook direct aan hem.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Voorzitter. Allereerst dank aan de Kamer voor het goede debat. Ja, mevrouw Jagtenberg, we kunnen inderdaad behoorlijk uitpakken, maar ik ben daarvoor in Berlijn en in Parijs geweest. Daar kunnen ze ook behoorlijk uitpakken en in Brussel overigens ook. Na Washington heb ik een Franse delegatie op het ministerie ontvangen waarbij dit onderwerp ook nadrukkelijk op de agenda stond. De aankomende maand ga ik nog naar Noorwegen, Estland, Zweden, Londen en Brussel. We hebben in Nederland op 19 oktober de European Defence and Security Conference, waar ik zal spreken en waar ook weer buitenlandse collega's heen komen.

Er zijn dus genoeg mogelijkheden en gelegenheden om anderen te spreken hierover. Bij veel van deze gesprekken is IT, de inzet van AI, een van de grotere onderwerpen op dit gebied. We kijken ook gezamenlijk, zoals we dat eerder heel praktisch met die pantservoertuigen hebben gedaan, wat we nodig hebben, wat we gezamenlijk gaan kopen en welk bedrijf het onderhoud gaat doen. Op dat niveau zijn we ook aan het kijken naar space en naar IT. Dit is alleen wel een "wat nieuwer" gebied voor Defensie, dus dat is wel iets pionieren. We zijn daar dus echt serieus mee bezig en zodra er voortgang te melden is, zullen we dat meteen doen.

De heer Bolhuis had inderdaad in de eerste termijn al een vraag gesteld, die ik eigenlijk even was vergeten. Allereerst even over het sanctiebeleid. Stel dat Nederlandse bedrijven onder het sanctiebeleid vallen, of Amerikaanse bedrijven. Ik durf wel te zeggen dat wij als Defensie — dat zei ik net al bij het kopje soeverein — de meest soevereine organisatie zijn in Nederland, maar je kunt nooit uitsluiten dat je in aanraking komt met het sanctiebeleid. Als een super-Europees bedrijf bijvoorbeeld één kantoor heeft in de VS, kan het er al onder vallen. Ik kan hier dus niet uitsluiten dat dat zo is en ik ga er ook niet op vooruitlopen, omdat dat uiteindelijk vooral voer voor juristen is en mensen het op dat moment moeten bekijken. Voor ons is het vooral een extra stimulans om te zorgen dat wij zo veel als mogelijk onze eigen broek, onze Europese broek, ophouden. Ik noem het voorbeeld met SAP dat we de afgelopen week naar buiten hebben gebracht: veel soevereiner ga je het op dit moment niet krijgen. In de tussentijd zullen we kijken hoe we het nog beter, nog slimmer en nog Europeser kunnen doen.

De **voorzitter**:
Staatssecretaris, er was een interruptie van mevrouw Jagtenberg.

Mevrouw **Jagtenberg** (D66):

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Dank aan de staatssecretaris. Mooi dat hij zo'n drukke planning heeft in Europa. Dat is fijn om te horen. Ik was nog wel benieuwd naar welke Europese instrumenten gebruikt gaan worden voor IT-projecten en — even kijken — in welke IT-gerelateerde EDF-programma's Nederland de leiding gaat nemen.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Ik ga even spieken. Welke IT-gerelateerde EDF-programma's? De leiding over programma's in het Europees Defensie Fonds ligt bij de industrie. Defensie treedt op als co-financier en draagt zo bij aan de ontwikkeling van nieuwe technologieën en capaciteiten. Defensie brengt daarbij actief onderwerpen en behoeften in en zal zorgen dat de programma's aansluiten bij de operationele behoeften. Over de concrete invulling is op dit moment nog niet alles openbaar. De onderwerpen voor het werkpakket van 2027 zijn nog niet openbaar en voor de jaren 2028 en 2029 zijn de gesprekken en onderhandelingen gaande. Ik kan toezeggen dat wij op het moment dat wij meer weten over onze inzet en daarover iets kunnen melden dat zo spoedig mogelijk zullen doen. Dan de vraag over het instrument. Wij zullen onder andere het programma voor de Europese defensie-industrie hiervoor gaan gebruiken.

De **voorzitter**:
Dan kunt u verdergaan met de beantwoording.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Dank. Dan had de heer Bolhuis inderdaad nog de vraag over de staatsgeheimencloud. De omringende technologie wordt door meerdere partijen geleverd. Google levert een deel van de cloudstack. Dat is volledig airgapped, dus los van het internet, en volledig binnen de datacenters van Defensie. Het is dus helemaal van ons. Als er een Europees alternatief is, zullen we de technologie na deze pilot vervangen, maar op dit moment zien we niet meteen een reden en zien we niet dat het nu een risico is, want het is airgapped.

Voorzitter, ik geloof dat ik daarmee de antwoorden op de vragen heb gegeven.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Ik kijk nog even in de richting van de leden. Ik zie dat de heer Bolhuis nog een vraag heeft.

De heer **Bolhuis** (PRO):
Ik heb toch nog even een vraag wat betreft Google. Op het moment dat er een sanctie komt en er mag niet meer met bijvoorbeeld Nederland samengewerkt worden, heeft dat dan gevolgen voor die cloud? Kan door de regering uitgesloten worden dat er Nederlandse data in andere handen kan komen of dat de cloud het dan niet meer doet?

Staatssecretaris **Boswijk**:
Daar kan ik bevredigend op antwoorden: dat is uitgesloten, dus die kan gewoon doordraaien. Dat zijn toch mooie woorden om een debat over IT af te sluiten, voorzitter?

De **voorzitter**:
Absoluut. Als er geen verdere interrupties zijn … O, die zijn er nog wel, van mevrouw Jagtenberg.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl

Mevrouw **Jagtenberg** (D66):
Voor het netjes bijhouden van de administratie — laat ik het zo zeggen — wil ik vragen of de twee toezeggingen, namelijk over de publiek-private samenwerking en IT en die van net over EDF-programma's, ook in een brief kunnen, want dat staat het ook netjes in de archieven.

Staatssecretaris **Boswijk**:
Ja, op zich is dat prima. Ik zit even te denken wat dan een logisch moment zou zijn, want bij toezeggingen moet altijd een datum worden gezegd. Laat ik zeggen: voor de zomer van volgend jaar. Ik ga natuurlijk proberen om het eerder te doen als er iets te melden valt enzovoort, maar dit zijn ook weer grote projecten die niet vandaag of morgen geregeld zijn. Dat zal mevrouw Jagtenberg ook begrijpen.

De **voorzitter**:
Ik kijk even of mevrouw Jagtenberg daarmee kan leven. Ik zie geknik. Dan zijn we aan het einde gekomen van dit commissiedebat. Hartelijk dank aan de leden, aan de staatssecretaris en zijn team voor de beantwoording en aan de mensen die hebben meegekeken, dan wel vanaf de publieke tribune, dan wel via de livestream. We gaan niet over tot afronding voordat ik, ook voor de administratie, de toezeggingen over de brieven hier voorlees.

De staatssecretaris zegt toe om de kabinetsinzet voor de conferentie in Genève over AI in het militaire domein voortijdig met de Kamer te delen. De conferentie is aan het einde van het jaar, dus die brief zal dan ook daarvoor hier moeten liggen.

Zojuist werd aan mevrouw Jagtenberg de toezegging gedaan dat de brief over EDF en de publiek-private samenwerking uiterlijk voor de zomer van 2027 komt. Dat zijn inderdaad twee losse brieven. Ik noemde ze in één zin, maar het zijn twee losse brieven.

Daarmee zijn we aan het einde gekomen. Nogmaals dank aan iedereen. Ik sluit hierbij de vergadering.

Sluiting 19.52 uur.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend. Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd. Inlichtingen: verslagdienst@tweedekamer.nl